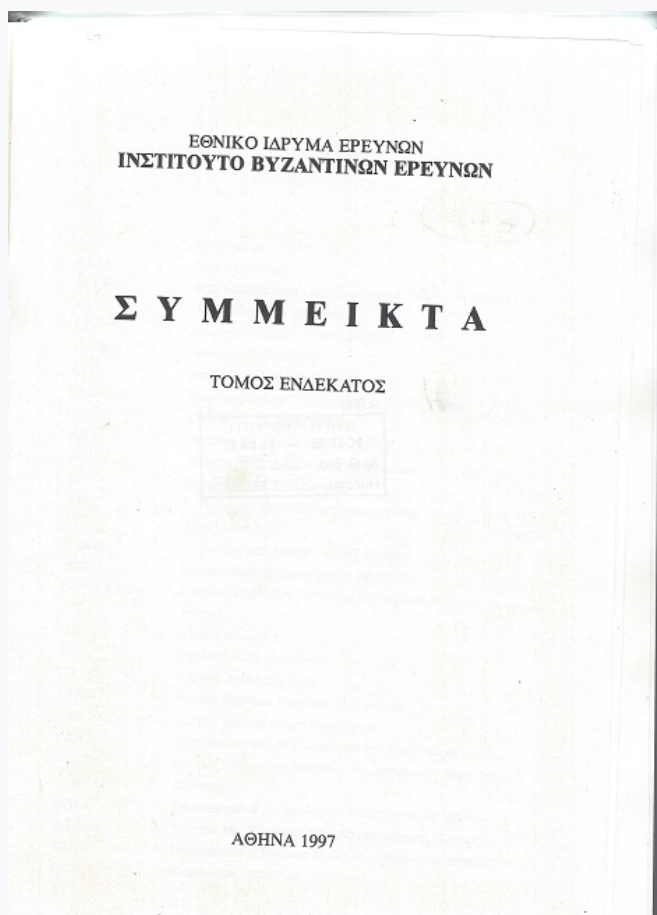

Byzantina Symmeikta

Vol 11 (1997)

SYMMEIKTA 11

Θήβα: 10ος-14ος αιώνας. Η νομισματική μαρτυρία από την Αγία Τριάδα

Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.827](https://doi.org/10.12681/byzsym.827)

Copyright © 2014, Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ Μ. (1997). Θήβα: 10ος-14ος αιώνας. Η νομισματική μαρτυρία από την Αγία Τριάδα. *Byzantina Symmeikta*, 11, 113–150. <https://doi.org/10.12681/byzsym.827>

ΜΙΝΑ ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ

ΘΗΒΑ: 10ος-14ος ΑΙΩΝΑΣ

Η ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ¹»

(Εικόνες 1-3)

Ἡ μελέτη καί δημοσίευση ὄλων τῶν μεσαιωνικῶν νομισμάτων πού φέρνουν στό φῶς οἱ ἀνασκαφές πού διενεργοῦνται στή Θήβα ἀπό τήν 1η Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων², κυρίως μετά τό 1986, ὑπερβαίνει ἀναμφισβήτητα τούς στόχους τῆς πρώτης αὐτῆς παρουσίας τοῦ ὕλικου, πού ἐντάσσεται στό πλαίσιο ἔρευνας σχετικά μέ τήν «Μεσαιωνική Θήβα» σέ συνεργασία μέ τό Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ ΕΙΕ.

Τό ἀντικείμενο τῆς παρούσας ἐργασίας, ἐφ' ὅσον ἐντοπίζεται στήν σκαφική ἔρευνα σέ μιά περιοχή, δίνει ἐνδεχομένως φαινομενικά τήν ἐντύπωση ὅτι εἶναι περιορισμένο ἢ καί ἀποσπασματικό. Ἡ περίπτωση τῆς ἐκτεταμένης ἀνασκαφῆς στήν Ἀγία Τριάδα³ ἐπελέγη, ὥστόσο, ὡς ἀντιπροσωπευτικό δείγμα γιά τή νομισματική κυκλοφορία στήν Θήβα. Ἡ ἐργασία δέν φιλοδοξεῖ νά ἐρμηνεύσει τά διαχρονικά νομισματικά προβλήματα, πού παραμένουν ἀνοιχτά, καί ἀκόμα περισσότερο τά ἱστορικά. Εὐέλπισταί ὥστόσο ὅτι ἡ

1. Τό θέμα τῆς παρούσας δημοσίευσης ἀποτελέσσε ἀντικείμενο σχετικῆς ἀνακοίνωσης στό 13ο Συμπόσιο βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης τῆς Χ.Α.Ε. Ἀθήνα, Ἀπρίλιος 1993. Εὐχαριστῶ τή συνάδελφο Χάρι Κοιλιάκου, ὑπεύθυνη τῶν ἀνασκαφῶν στή Θήβα, πού μοῦ ἐμπιστεύεται ἐπί σειρά ἐτῶν τή μελέτη τῶν νομισμάτων, γιά τήν ὑποδειγματική συνεργασία. Εὐχαριστίες ὀφείλω στήν Ἐφορο Ἀρχαιοτήτων Ἑλένη Μανωλέσου καί στήν Προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας Νίκη Ἀλεβίζου. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τήν ἐπίτιμη Διευθύντρια τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου Μάντῳ Οἰκονομίδου, τόν Διευθυντή Γιάννη Τουράτσογλου καί τόν καθ. Ν. Οἰκονομίδη, Διευθυντή τοῦ ΙΒΕ, γιά τήν πρόταση συνεργασίας.

2. Πρβλ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα.

3. Ἀνασκάφθηκε περιοχή ἑκτασης τεσσάρων στρεμμάτων: βλ. Χάρις ΚΟΙΛΑΚΟΥ, ΑΔ 41, 1986, Χρονικά Β1, 27-28 καί ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, ΑΔ 42, 1987, Χρονικά Β1, 117-118.

παράθεση του ύλικού με τις σχετικές επισημάνσεις δίνουν τό στίγμα και στοιχεία που θα προσφέρουν τό έναυσμα σέ προβληματισμούς προκειμένου νά όριοθετηθεῖ ή μελλοντική έρευνα στό έλκυστικό θέμα: αστικά κέντρα και περιφέρεια στή βυζαντινή Έλλάδα. Έ φυσιογνωμία άλλωστε τής βυζαντινής Θήβας παραμένει πάντα τό ζητούμενο, καθώς οί παλαιότερες ανασκαφές δέν ήταν συστηματικές σέ ό,τι άφορᾷ τά βυζαντινά στρώματα, έλλείπουν ειδικές ιστορικές μονογραφίες⁴ και οί σχετικές μαρτυρίες τών πηγών εἶναι περιορισμένες⁵.

Έ περιοχή τής Αγίας Τριάδος, δίπλα στόν μικρό σύγχρονο δμώνυμο ναό, στόν όποιο και όφείλει τό όνομά της, βρίσκεται δυτικά τής Ακρόπολης Καδμείας κοντά στό «ρέμα τής Δίρκης»⁶ και ανασκάφθηκε στό διάστημα από τό 1986 ως τό 1990. Έ έρευνα έφερε στό φῶς δεξαμενές, κανάλια που συνδέουν μεταξύ τους άβαθή λαξέματα στόν πωρόλιθο και γενικά διάφορες ιδιόρρυθμες κατασκευές. Όλα αυτά, σέ συνδυασμό με τή γειτνίαση τής περιοχής με τό ποτάμι τής Δίρκης, εἶναι από τά στοιχεία που επέβαλαν στήν ανασκαφά νά τοποθετησει εκεί τά εργαστήρια έπεξεργασίας και, κυρίως, βαφής τών περίφημων μεταξωτών ύφασμάτων τής Θήβας καθώς ή βαφή τών νημάτων άπαιτεῖ πολύ νερό για τις συνεχείς πλύσεις⁷.

Τά νομίσματα που ήρθαν στό φῶς, προκειμένου νά αναγερθεῖ τό 2ο Δημοτικό Σχολείο τής πόλης, άνέρχονται στα 251 τεμάχια. Οί άρχαίες ελληνικές κοπές καλύπτουν ένα ποσοστό 17%⁸, τά ύστερορρωμαϊκά νομίσματα

4. Για διαχρονική θεώρηση τής τοπογραφίας τής Θήβας βλ. S. SYMEONOGLOU, *The Topography of Thebes from Bronze Age to Modern Times*, Princeton N. J. 1985· J. FOSSEY, *Topography and Population of Ancient Boiotia*, Chicago 1988 και πιο κάτω σημ. 19.

5. Ch. BOURAS, *City and Village: Urban Design and Architecture*, *JÖB* 32/2 (= XVI. *Internationaler Byzantinistenkongress*, Wien, 4-9 Oktober 1981, Akten I/2), 622-623.

6. Βλ. πιο κάτω, το τοπογραφικό σχεδιάγραμμα Θήβας από τό βιβλίο τών Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ - Ντ. ΚΟΝΣΟΛΑ, *Αρχαιολογικό Μουσείο τής Θήβας. Όδηγός*, Αθήνα 1981.

7. Βλ. Χάρις ΚΟΙΛΑΚΟΥ, Βυζαντινά εργαστήρια (βαφής;) στή Θήβα, *Τεχνολογία* 4, 1991, 23-24 και ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *ΑΔ* 1986 και 1987, δ.π.

8. Βλ. πιο κάτω σημ. 13.

ένα πολύ μικρότερο ποσοστό, του 3%⁹. Βρέθηκε επίσης ένα μόνο νόμισμα του 7ου αιώνα¹⁰, ενώ τούρκικες μικρές υποδιαιρέσεις ανέρχονται στο επίσης μικρό ποσοστό του 7%¹¹. Τά υπόλοιπα νομίσματα, που αποτελούν και τον κύριο κορμό του υλικού που ήρθε στο φως, χρονολογούνται από τα τέλη του 9ου-αρχές 10ου (Λέων ζ' ο Σοφός, 886-912)¹² μέχρι τα τέλη του 14ου αιώνα (Andrea Contarini, 1368-1382).

Τά περισσότερα νομίσματα βρέθηκαν μεμονωμένα (stray finds) σ' όλη την έκταση της ανασκαφής, ενώ παράλληλα εντοπίστηκαν πέντε μικροί θησαυροί: τρεις με αρχαία ελληνικά νομίσματα, τυπική σύνθεση θησαυρών με κοπές κεντρικής Ελλάδος¹³, ένας με φραγκικές εκδόσεις του 13ου-14ου

9. Έντοπίστηκαν έξι φθαρμένα και μεμονωμένα ύστερορρωμαϊκά νομίσματα και «μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις» του 5ου και του 6ου αιώνα μ. Χ.

10. Για τη νομισματική κυκλοφορία στη Θήβα κατά τον 6ο αιώνα και τη σχετική βιβλιογραφία, βλ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα. Μοναδικό νομισματικό εύρημα του 7ου αιώνα όχι μόνο στην Αγία Τριάδα, αλλά και στα άλλα οικόπεδα στη Θήβα, μέχρι τώρα, είναι ένα χάλκινο νόμισμα του Κωνσταντα Β' (φόλλις, νομισματοκοπείο Κωνσταντινουπόλεως, χρονολογία κοπής 642-648, πρβλ. W. HAHN, *Moneta Imperii Byzantini* 3, Βιέννη 1981, 162-165). Η ανεύρεση του νομίσματος σχετίζεται με την παραμονή του Κωνσταντα Β' στην Αθήνα, το χειμώνα του 662-663. Στην Αθήνα, εκτός από το γνωστό θησαυρό του 1877 από το Ασκληπιείο με χρυσές κοπές (πρβλ. *Διεθνής Έφημερίς της Νομισματικής Αρχαιολογίας* 7, 1904, 143 κ. έ.), βρέθηκαν και αρκετά χάλκινα νομίσματα του Κωνσταντα Β' που σχετίζονται με τη διαχείμανση του αυτοκράτορα εκεί (βλ. D. M. METCALF, Frankish Petty Currency from Areopagus, *Hesperia*, 34, 1965, 203-223, πίν. 56). Σχετικά με την έπισκευή παλαιών κτιρίων στην Αθήνα «to house the emperor», βλ. L. SHEAR, *Hesperia* 1973, 397. Στην παρουσία του Κωνσταντα στην περιοχή οφείλονται και τρία χάλκινα νομίσματα του ίδιου αυτοκράτορα στην νησίδα Πέραν της Σαλαμίνας (Συλλογή Άδωνι Κύρου), την ταύτιση των οποίων μου ζήτησε ο αείμνηστος καθηγητής μου Δημ. Πάλλας. Η δημοσίευση έγινε μετά το θάνατό του βλ. Δ. ΠΑΛΛΑΣ, Αρχαιολογικές έπιστημάνσεις στη Σαλαμίνα, *ΑΔ* 42, 1987, Μελέτες, 205. Πρβλ. επίσης και την ενδιαφέρουσα μαρτυρία του «θησαυρού Αττικής» με 51 χρυσά νομίσματα από το τέλος του 7ου και τον 8ο αιώνα: Sp. VRYONIS, *Byzantium, its Internal History and Relations with the Muslim World*, Λονδίνο 1971, VII. An Attic hoard of Byzantine Gold Coins (668-741) from the Thomas Whittemore Collection and the Numismatic Evidence for the Urban History of Byzantium, 291-300, όπου αμφισβητείται ή πληροφόρηση της νομισματικής μαρτυρίας.

11. Βλ. πιο κάτω σημ. 14.

12. Βλ. Πίνακες 1 και 1α.

13. Σύνολο Α (ΔΕ 77 έως 81), Σύνολο Β (ΙΕ 11 έως ΙΕ 25 και ΙΕ 33) και Σύνολο

αιώνα¹⁴ και ένας ταφικός με δεκατέσσερις αργυρές τουρκικές υποδιαιρέσεις του 17ου αιώνα¹⁵. Ίδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ασφαλώς τό θησαυράριο με σχισμή για τή ρίψη νομισμάτων, του 12ου-13ου αιώνα (βλ. Εικ. 3, Ι). Τό άγγείο είχε παλαιό σπάσιμο και δυστυχώς δέν βρέθηκαν τά νομίσματα πού αυτό θά περιείχε¹⁶. Τέλος ή άνασκαφή έδωσε και τέσσερα μολυβδόβουλλα¹⁷.

Τά νομίσματα πού κυκλοφόρησαν στή Θήβα και τήν περιοχή της κατά τόν 10ο-14ο αιώνα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τόσο από άποψη άριθμού τεμαχίων —μεμονωμένα και θησαυροί— όσο και από είδολογική άποψη. Αυτά υπάγονται σέ διαφορετική, μεταξύ τους εκδότρια αρχή, άνήκουν συνεπώς σέ διαφορετικό νομισματικό σύστημα, εκφράζουν όχι

Γ (ΙΑΕ 11 έως ΙΑΕ 17). Άνάμεσα στά μή φθαρμένα άπ' αυτά, έντοπίσθηκαν κοπές Θηβών, Βοιωτών, Φωκίδος, Ίστιαίας, Χαλκίδος κ. ά.

14. Βλ. πιο κάτω σημ. 85 και 86, καθώς και Παράρτημα, σελ.138-139.

15. Τά νομίσματα του σουλτάνου Mahmud IV, 1648-1687, πού ταύτισε ό Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, βρέθηκαν στό στήθος του νεκρού και φέρουν ίχνη από ύφασμα, όπως έδειξε ό εργαστηριακός έλεγχος. Ό θησαυρός εκτέθηκε στό Παλιό Πανεπιστήμιο Άθηνών, στή διάρκεια της έκθεσης «Χριστιανική Βοιωτία και Φωκίδα. Άνασκαφικές μαρτυρίες» στό πλαίσιο του 13ου Συμποσίου της Χ.Α.Ε., Απρίλιος-Οκτώβριος 1993 (Κατάλογος υπό έκτύπωση). Τήν έκθεση διοργάνωσε ή 1η Έφορεία Βυζαντινών Άρχαιοτήτων.

16. Πρόκειται για σφαιροειδές κλειστό άγγείο (άρ. Εϋρ. 4926) ύψους 8 εκ. από καστανοκόκκινο πηλό με σχισμή, μήκους 3,5 εκ., στό επάνω μέρος για τή ρίψη νομισμάτων. Βλ. Th. STILLWELL MACKAY, Byzantine and Frankish Pottery, *Hesperia* 36, 1967, 277, σημ. 51 και Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, Τρία θησαυράρια του Νομισματικού Μουσείου Άθηνών, *Άρχαιολογικά Άνάλεκτα έξ Άθηνών* 15/1, 1982, 70-75. Κρίνεται σκόπιμο νά αναφερθεί και τό δεύτερο θησαυράριο (άρ. Εϋρ. 65180) της ίδιας εποχής από τήν άνασκαφή στό Δικαστικό Μέγαρο της Θήβας (βλ. Εικ. 3, ΙΙ). Ήταν και αυτό σπασμένο από παλιά και δέν βρέθηκαν τά νομίσματα. Έχει σφαιρικό σώμα με έλαττούμενη διάμετρο προς τή βάση (ύψος 11 εκ.). Είναι από λεπτόκοκκο άνοικτό καστανό πηλό, ό όποιος γίνεται έρυθρός κατά τόπους λόγω της δπτησης. Στό άνω τμήμα φέρει κτενωτό διάκοσμο. Και τά δύο άγγεία συγκολλήθηκαν στά Έργαστήρια Συντήρησης της 1ης ΕΒΑ και εκτέθηκαν στήν Έκθεση στό Παλιό Πανεπιστήμιο (βλ. ό. π., σημ. 15). Οί περιγραφές όφείλονται στήν άνασκαφέα.

17. Πρβλ. Άννα ΑΒΡΑΜΕΑ - Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ - Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, Μολυβδόβουλλα με γνωστή προέλευση από τίς συλλογές του Νομισματικού Μουσείου Άθηνών, *Studies in Byzantine Sigillography* 2, Dumbarton Oaks 1990, άρ. 48β, 48γ, 48δ. Τό τέταρτο τελείως φθαρμένο.

μόνο διαφορετικές αλλά και αντικρουόμενες πολλές φορές μεταξύ τους τάσεις και μηνύματα, ενώ η απόδοση, ειδικά όρισμένων εκδόσεων του 13ου αιώνα, παραμένει ανοικτή πρόκληση για τους νομισματολόγους.

Ειδικότερα, τα συγκεκριμένα νομίσματα που βρέθηκαν στην Ἀγία Τριάδα ανήκουν σε δύο ευρύτερες κατηγορίες: α) εκδόσεις του επίσημου βυζαντινού κράτους που χρονολογούνται, εκτός από την παλαιολογεια κοπή, σε εποχή πριν τό 1204, ἄσχετα ἂν ὀρισμένες ἀπ' αὐτές κυκλοφόρησαν καί στόν 13ο αἰώνα, καί β) κοπές μή βυζαντινές μετά τό 1204. Οἱ δύο κατηγορίες καλύπτουν 47% καί 53% ποσοστό ἀντίστοιχα¹⁸.

Ὁ ὑψηλός ἀριθμός καί ἡ ποικιλία τῶν νομισματικῶν ὑποδιαιρέσεων, πού ἔρχονται στό φῶς σ' ὅλη τήν πόλη, ἐξηγοῦνται στό μέτρο πού ἡ Θήβα ἀπό τόν 9ο αἰώνα ὡς ἔδρα τοῦ διοικητή τοῦ θέματος τῆς Ἑλλάδος, ἀλλά καί ἀργότερα ὡς ἔδρα τῶν Λατίνων καί Καταλανῶν εἰσβολέων, ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στά κατωτικά πράγματα τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος καί ἐξελίχθηκε σέ ἀξιόλογο ἐμπορικό καί οἰκονομικό, ἀστικό κέντρο τῆς περιοχῆς· ἡ ἐπεξεργασία τῆς μετάξης πού ἀναπτύχθηκε ἐκεῖ συνετέλεσε ἀποφασιστικά σ' αὐτή τήν ἐξέλιξη.

Σέ σχετικά πρόσφατη δημοσίευσή του ὁ Ἀλ. Σαββίδης¹⁹, ἀφοῦ παραθέσει ὅλη τή σχετική βιβλιογραφία, μέ σαφήνεια διαγράφει τό ἱστορικό περιγγραμμα τῆς πόλης ἀπό τόν 9ο αἰώνα μέχρι τή λατινική κατάκτηση. Θεωροῦμε περιττό νά ἐπαναλάβουμε τά δεδομένα γιά τήν ἐποχή αὐτή καί σκόπιμο νά ἐστιᾶσουμε τό ἐνδιαφέρον μας στήν ἔνταξη τοῦ νομισματικοῦ ὕλικου στό ἱστορικό πλαίσιο. Ἀπό τόν 9ο αἰώνα καί ἐξῆς σημειώθηκε στή βυζαντινή Ἑλλάδα γενικότερη —οἰκονομική, κοινωνική, πολιτιστική— ἀνάκαμψη ὕστερα ἀπό τούς «σκοτεινοὺς αἰῶνες». Δημογραφική πύκνωση «οἰκοδομεῖ» τά νέα ἀστικά κέντρα τῆς νοτιοελλαδικῆς ἐνδοχώρας μέ ἀπαιτήσεις ἀλλά καί ἀνάγκες συναλλαγῶν.

18. Βλ. Πίνακα 2.

19. Α. Γ. Κ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Ἡ βυζαντινὴ Θήβα, 996/7-1204 μ.Χ., *Ιστοριογεωγραφικά* 2, 1988, 33-52. Βλ. καί Φ. ΚΑΛΑΪΤΖΑΚΗΣ, Ἡ Θήβα στή διάρκεια τῶν σκοτεινῶν χρόνων (τέλη 6ου-τέλη 9ου αἰ.), *Βυζαντιναὶ Μελέται* 7, 1996, 603-645, μέ σχετική βιβλιογραφία. Τούς κ.κ. Σαββίδη καί Καλαϊτζάκη εὐχαριστῶ γιά τήν πρόθυμη ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων.

Ἡ μαρτυρία τῆς ἀνασκαφῆς στὴν Ἀγία Τριάδα εἶναι πενιχρή ὅσον ἀφορᾷ σέ κοπές τῆς δυναστείας τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων²⁰. Ἐντοπίσθηκαν μόνον δύο φύλλεις τοῦ Λέοντα Σ' (886-912)²¹. Ἡ νομισματική παρουσία τοῦ 11ου αἰῶνα στὴν περιοχὴ εἶναι πῶς δυναμικὴ²² καὶ ἀνάλογη μὲ ἐκείνην σέ ἄλλα οἰκόπεδα. Πρόκειται κατ' ἀρχάς γιὰ «ἀνώνυμες βυζαντινές φύλλεις», διαφόρων τύπων κατὰ Grierson²³, οἱ ὁποῖες καλύπτουν ὅλον τὸν αἰῶνα, καὶ παρὰλληλα γιὰ ἐπώνυμες κοπές τοῦ Νικηφόρου Γ' τοῦ Βοτανειάτη (1078-1081)²⁴, μὲ ποσοστὸ 6%²⁵, νομίσματα τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν

20. Ἡ πρώτη κοπὴ τοῦ 9ου αἰῶνα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ στοὺς Πολιτιστικὸ Κέντρο ἀφορᾷ μιὰ φύλλι τοῦ Θεοφίλου, τοῦ λεγομένου «ἐπαρχιακοῦ νομισματοκοπείου» (DOC III, 1, 441, ἀρ. 17): ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα. Σποραδικὰ στοιχεῖα στοὺς Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο ἀπὸ παλαιότερες ἀνασκαφές, κυρίως προϊστορικῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων, μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ στρωμάτων «βυζαντινῆς ἐποχῆς»· βλ. ἐνδεικτικὰ Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ, Θηβαϊκά, ΑΔ 3, 1917, 206 (Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης), 78 (Μανουὴλ Α' Κομνηνός), 307 (Ἰωάννης ἢ Μανουὴλ Κομνηνός).

21. Πρβλ. DOC III 2, 518 κ. ἐ., 81 κ. ἐ. Οἱ κοπές ὅμως τοῦ ἰδίου αυτοκράτορα ἀπὸ ἄλλα οἰκόπεδα, στοὺς πλαίσιο τῶν ἐν ἐξελίξει ἀνασκαφῶν πού διενεργεῖ ἡ 1η ΕΒΑ, πλησιάζουν τὰ εἴκοσι τεμάχια. Μὲ κοπὴ τοῦ Λέοντα Σ' ἀρχίζει μικρὴ σειρὰ πέντε βυζαντινῶν μεμονωμένων νομισμάτων, πού προέρχονται ἀπὸ περιοχὴ μὲ ἴχνη βυζαντινῆς κατοίκησης, κοντὰ στὴν Ἑτρεῦσι (Κρεῦσις στὴν ἀρχαιότητα). Ἡ θέσις πού ἀνασκάφηκε βρίσκεται σέ ἀπόσταση 5 μιλίων ἀπὸ τὴ Θήβα καὶ 6 ἀπὸ τὴ Λιβαδόστρα στὸν Κορινθιακὸ. Πρόκειται γιὰ χάλκινα νομίσματα πού συμβαδίζουν ἀπόλυτα μὲ αὐτὰ ἀπὸ τίς ἀνασκαφές καὶ στὴν Θήβα: Λέων Σ', Βασίλειος Β', Κωνσταντῖνος Η', Ἀλέξιος Α' Κομνηνός, Μανουὴλ Α' Κομνηνός. Βλ. Η. GOLDMAN, *Excavations at Etreusis in Boeotia*, Harvard University 1931, 8. Γιὰ μεταγενέστερα νομίσματα ἀπὸ τὴν Ἑτρεῦσι, βλ. καὶ πῶς κάτω σημ. 68. Στὴ φάσις τῆς διόρθωσης τῶν δοκιμῶν τῆς παρούσας μελέτης δημοσιεύθηκε τὸ ἄρθρο τῆς συναδέλφου Βασιλικῆς ΠΕΝΝΑ, Ἡ ζωὴ στὶς βυζαντινές πόλεις τῆς Πελοποννήσου: Ἡ νομισματικὴ μαρτυρία (8ος-12ος αἰ. μ. Χ.), *Μνήμη Martin J. Price*, Ἀθήνα 1996, ἀρ. 5195-264 καὶ εἰδικότερα στοὺς Παράρτημα 1, σ. 232 κ. ἐ., γιὰ θησαυροὺς καὶ Παράρτημα 2, σ. 239 κ. ἐ., γιὰ μεμονωμένα νομίσματα.

22. Βλ. Πίνακες 1 καὶ 1α.

23. Πρβλ. DOC III, 2 [class A2, ἓνα τεμ., χρονολ. κοπῆς 976 (-)–c. 1030/1035], 649 κ. ἐ. [class C, 2 τεμ. χρονολ. κοπῆς c. 1042 (-)–1050], 681 κ. ἐ. [class G, ἓνα τεμ. χρονολ. κοπῆς c. 1065–c. 1070], 692 κ. ἐ. [class H, δύο τεμ. χρονολ. κοπῆς c. 1070–c. 1075], 694 κ. ἐ. [class I, ἓνα τεμ. χρονολ. κοπῆς c. 1075–1080], 696 κ. ἐ. [class K, ἓνα τεμ. χρονολ. κοπῆς c. 1085–c. 1092], 702 κ. ἐ. [φθαρμένα, ἀσαφὴ, 2 τεμάχια].

24. Πρβλ. DOC III, 2, 831–832.

25. Βλ. Πίνακες 1 καὶ 1α.

μέ σχετική συχνότητα στον έλλαδικό χώρο²⁶. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Grierson «his coinage is astonishingly common for so short a reign»²⁷.

Στό τέλος του 11ου αιώνα²⁸ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ τεταρτηρά²⁹ που έκοψε ο Άλέξιος Α΄ Κομνηνός³⁰, με τον οποίο αρχίζει όχι μόνο μία νέα δυναστεία ούτε ένας νέος αιώνας, αλλά μία νέα αντίληψη στη νομισματοκοπία. Τό τεταρτηρό, χάλκινο μικρό πεπλατυσμένο νόμισμα, ήταν ή ευτελέστερη υποδιαίρεση στο νομισματικό σύστημα που εισήγαγε ο Άλέξιος στα 1092³¹. Μόνο στην Άγία Τριάδα έντοπίσθηκαν 13 τεμάχια

26. Όπως ένδεικτικά στην Κόρινθο, σύμφωνα όχι μόνο με παλαιότερες δημοσιεύσεις, αλλά και με τίς πρόσφατες αναφορές του Όρ. Ζερβού στα έτήσια χρονικά των ανασκαφών της Άμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών, που δημοσιεύονται στο περιοδικό *Hesperia*. Βλ., επίσης ένδεικτικά, τούς παρακάτω θησαυρούς από γειτονικές με τή Θήβα περιοχές: Άκροπόλεως Άθηνών 1956 (*BCH* 81, 1957, 498), Πεντέλης 1949 (*BCH* 74, 1950, 293, αρ. 8), Κορίνθου 1911/1912 (Νομισματικό Μουσείο, Εύρ. 1911/1912, έγγρ. 2932), Κορίνθου 1959 (*BCH* 84, 1960, 498). Τά στοιχεία προέρχονται από τό Άρχειο Νομισματικής Κυκλοφορίας που τηρεί τό έπιστημονικό προσωπικό του Νομισματικού Μουσείου τίς τελευταίες δεκαετίες (Μάντω Οικονομίδου, Γ. Τουράτσογλου, Βασιλική Πέννα, Η. Τσούρη και ή υπογράφουσα).

27. DOC III, 2, σ. 823.

28. Για πολύτιμα στοιχεία σχετικά με τήν κοινωνική σύνθεση του πληθυσμού και τίς ασχολίες των κατοίκων της περιοχής της Θήβας από τά τέλη του 10ου και κατά τον 11ο αιώνα, βλ. Ν. SVORONOS, *Recherches sur le cadastre byzantin et la fiscalité aux XIe et XIIe siècles: Le cadastre de Thèbes*, *BCH* 83, 1959, 1-145.

29. Βλ. Ιω. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ - Η. ΤΣΟΥΡΤΗ - Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Ό θησαυρός Κομοτηνής 1979: Συμβολή στην κυκλοφορία των τεταρτηρών του ΙΒ΄ αϊ. μ. Χ., *Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου για τή βυζαντινή Θράκη. Κομοτηνή Μάιος 1987*, *BF* 14/1, 1989, 367-428, για τή σχετική βιβλιογραφία και τον ανάλογο προβληματισμό.

30. Βλ. Α. DUNN, *Historical and Archaeological Indicators of Economic Change in Middle Byzantine Boeotia and their Problems*, *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συμποσίου Βοιωτικών Μελετών. Λιβαδειά 6-10 Σεπτ. 1992* (= *Επετηρίς Έταιρείας Βοιωτικών Μελετών* 2, 1995), 764, για τήν έτήσια αποστολή εκ μέρους του Άλεξίου Α΄ Κομνηνού «422 νομισμάτων» στη μονή του Όσίου Μελετίου ως ένίσχυση. Τό θέμα της μονής στον Κιθαιρώνα που ίδρυσε ο δσος Μελέτιος —έξέχουσα προσωπικότητα του 11ου αιώνα, τό κΰρος της οποίας είχε ξεπεράσει τά στενά τοπικά όρια— χρησιμοποιεί ο DUNN, ό. π., για νά παρατηρήσει ότι ή συντήρηση, αλλά κυρίως ή μεγάλη ανάπτυξη της ίδιας της μονής με τά «παραλαύρια» (παραοτήματα) της, υποδηλώνει έμμεσα τήν ύπαρξη στην περιοχή πληθυσμού Ικανού νά στηρίξει οικονομικά τό έκτεταμένο φιλανθρωπικό έργο του όσίου Μελετίου στη Βοιωτία αυτή τήν εποχή.

31. Μ. HENDY, *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300-1450*, Cambridge 1985, 513 κ. έ.

αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορα³²· ἀνάλογος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν νομισμάτων καὶ σέ ἄλλα οἰκόπεδα³³.

Μέ τὰ τεταρτηρά τοῦ Ἀλεξίου ἐγκαινιάζεται ἡ εὐρύτατη κυκλοφορία στή Θήβα, κατὰ τόν 12ο αἰώνα, ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ τεταρτηρῶν καί, κυρίως, «τεταρτηρῶν μειωμένου βάρους»³⁴, πού ὁ Hendy ὠνόμασε «μισά τεταρτηρά»³⁵. Οἱ ὑποδιαίρέσεις αὐτές, πού βρέθηκαν μεμονωμένες στήν Ἀγία Τριάδα, ἀνέρχονται στό ποσοστό τοῦ 33% καί εἶναι κατὰ συντριπτική πλειοψηφία κοπές τοῦ Μανουήλ Α΄³⁶, κυρίως τοῦ τύπου μέ τό μονογράφημα τῆς εἰκ. 3.ΠΙ³⁷. Οἱ κοπές αὐτές ἀποδίδονται ἀπό τόν Hendy καί τήν Morrisson σέ «ἀβέβαιο ἑλλαδικό νομισματοκοπεῖο». Ὁ πρῶτος μάλιστα προτείνει τήν Ἀθήνα, τήν Κόρινθο ἢ τή Θήβα ὡς πιθανά ἐργαστήρια παραγωγῆς τους³⁸, μέ πιθανότερη ὑποψήφια τή Θήβα³⁹, πού τόν 12ο αἰώνα χάρις κυρίως στή μεταξοπαραγωγή της διανύει ἐποχή οἰκονομικῆς ἀκμῆς⁴⁰.

32. Βλ. Πίνακες 3 ἄλλὰ καί 1 καί 1α.

33. Τό γεγονός αὐτό στηρίζει τίς ἀντιρρήσεις τῶν ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ-ΤΣΟΥΡΤΗ-ΓΑΛΑΝΗ, *δ. π.*, 426, στήν πρόταση τοῦ Ph. GRIERSON, *Byzantine Coins*, Λονδίνο 1982, 227, ὅτι τὰ τεταρτηρά τοῦ Ἀλεξίου (τοῦ τύπου HENDY, *Coinage*, πίν. 8.11) θά πρέπει νά κόπηκαν ἐκτός Ἑλλάδος, ἐπειδὴ σπάνια βρίσκονται στόν ἑλλαδικό χῶρο.

34. Βλ. METCALF, *South-Eastern*, 106, 113. Γιά ἐπισημάνσεις σχετικά μέ τό βάρος τῶν τεταρτηρῶν πού βρέθηκαν στήν Κόρινθο, βλ. Ch. WILLIAMS II - Or. ZERVOS, *Frankish Corinth* 1994, *Hesperia* 64/1, 1995, 50-51 καί 58-59.

35. Βλ. HENDY, *Coinage*, 101.

36. Βλ. Πίνακας 3. Ὁμοία ἀναλογία καί στό Πολιτιστικό Κέντρο, βλ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα.

37. Βλ. HENDY, *Coinage*, 121-122, καί πιν. 18.1-2.

38. Ὁ. π., 128-129· Cécile MORRISON, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, Παρίσι 1970, 721. Βλ. καί J. MAC ISAAC, *Corinth: Coins 1925-1926. The Theater District and the Roman Villa*, *Hesperia*, 56/2, 1987, 155.

39. HENDY, *Studies*, 435.

40. Β. ΔΕΛΒΕΝΑΚΙΩΤΗΣ, Ἡ Θήβα κατὰ τόν ΙΒ΄ αἰ. μ.Χ. καί ὁ Ἰωάννης Καλοκτένης, *Πρακτικά Α΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Βοιωτικῶν Μελετῶν. Θήβα, 10-14 Σεπτεμβρίου 1986* (= *Ἐπετηρίς τῆς Ἑταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν* 1988), 694. Γενικά γιά τή σημασία τοῦ ἐμπορίου τῆς μετάξης, βλ. R. S. LOPEZ, *Silk Industry in the Byzantine Empire*, *Speculum* 20, 1945, 1-42. Σχετική βιβλιογραφία γιά τόν 6ο-9ο αἰώνα, στό Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: the Seals of Kommerkiarioi*, *DOP* 40, 1986, 33-53. Βλ. τέλος καί Anne MUTHESIUS, *A Practical Approach to the History of Byzantine Silk Weaving*, *JÖB* 34, 1984, 235-254.

Σ' αυτό τό σημείο κρίνεται απαραίτητο νά μνημονευθοῦν δύο ἐνδιαφέροντες θησαυροί μέ τεταρτηρά⁴¹, ἔστω καί ἂν δέν προέρχονται ἀπό τήν Ἁγία Τριάδα, ἐπειδή πρόκειται γιά εὐρήματα πού ἐνισχύουν τήν εἰκόνα πού διαμορφώνεται γιά τήν κυκλοφορία τῶν νομισμάτων αὐτῶν στή Βοιωτία. Ἡ ἀπόκρυψη τῶν δύο θησαυρῶν τοποθετεῖται στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Μανουήλ Α' (1143-1180) καί σχετίζεται μέ τήν παρουσία, στά 1147, τοῦ νορμανδοῦ ἡγεμόνα τῆς Σικελίας, Ρογήρου Β' (1130-1154), στήν περιοχή αὐτῆς τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, παρουσία ἡ ὁποία ἂν καί προκάλεσε καταστροφές⁴², δέν φαίνεται νά ἐπηρέασε τή συνέχιση τῆς ζωῆς στήν πόλη. Κάθε ἄλλο μάλιστα. Ὁ Βενιαμίν ἐκ Τουδέλης, ὁ ἰσπανός-ἑβραῖος περιηγητής πού πέρασε ἀπό τήν πόλη στά 1160, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ Θήβα ἦταν ἀκόμα «πολυάνθρωπη καί ἀκμαία μέ τήν μεταξοπαραγωγή της»⁴³.

Τό πρόβλημα τοῦ ἐντοπισμοῦ τοῦ ἢ τῶν νομισματοκοπειῶν παραγωγῆς τεταρτηρῶν καί ἡ ἱχνηλάτηση τῆς κυκλοφορίας τους σ' ὅλο τόν ἑλλαδικό χώρο —τόσο σέ ἐπίπεδο θησαυρῶν, ὅσο καί μεμονωμένων τεμαχίων— μολονότι τά στοιχεῖα ἀπό τίς ἀνασκαφές τῆς 1ης ΕΒΑ στή Θήβα δέν ἦταν ἀκόμα τότε γνωστά, ἀπασχόλησε τή νεώτερη ἐρευνα⁴⁴. Ὡστόσο ἡ εἰκόνα πού παρέχει ἡ Θήβα, ἡ σημαντική αὐτή καί κατά τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἀρχαία πόλη, ἀπό τήν ἐξέταση τῶν νομισμάτων τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν συμβαδίζει, ὡς πρὸς τήν κυκλοφορία τῶν τεταρτηρῶν, μέ τήν εἰκόνα καί ἄλλων

41. Πρόκειται γιά τόν πρόσφατα ἀνεσκαμμένο θησαυρό «Θήβα 1992» ἀπό τό οἰκόπεδο Κατσέλη μέ 152 τεμ. πού ἐκτέθηκε στό Παλαιό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, τόν Ἀπρίλιο-Ὀκτώβριο τοῦ 1993, στή διάρκεια τῆς ἐκθεσῆς «Χριστιανική Βοιωτία καί Φωκίδα» (δ. π., σημ. 15), βλ. Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, *Κατάλογος Ἑκθεσῆς* (ὑπό ἐκτύπωση), καί γιά τόν θησαυρό «Θεσπιές 1966», μέ 174 τεταρτηρά (Μάντω ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, ΑΔ 22, 1967, 10 καί ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ-ΤΣΟΥΡΤΗ-ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, δ. π., ἀρ. 43, 399).

42. G. OSTROGORSKY, *Geschichte des byzantinischen Staates*, Μόναχο 1963, 316.

43. Βλ. ΣΑΒΒΙΑΔΗΣ, Βυζαντινὴ Θήβα (δ. π., σημ. 19), 46-47 καί σημ. 63· Βενιαμίν Τουδέλης, ἀγγλ. μετάφρ. M. ADLER, Λονδίνο 1970, 10· Ἀγγελικὴ ΛΑΪΟΥ, Ἡ ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομικῆς παρουσίας τῆς Δύσεως στήν Ἀνατολική Μεσόγειο καί ἐγγὺς Ἀνατολή. Ἐπιπτώσεις στή βυζαντινὴ οἰκονομία, *Ι.Ε.Ε. Θ'*, 64, καί Χάρις ΚΟΙΛΑΚΟΥ, Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θήβας κατὰ τὴ βυζαντινὴ καί μεταβυζαντινὴ περίοδο, *Πρακτικά τοῦ Συνεδρίου Ἱστορίας καί Ἀρχαιολογίας «Ἡ ἐβραϊκὴ παρουσία στὸν ἑλλαδικὸν ὡς, 4ος-19ος αἰ.»*. Ἀθήνα 24-25 Νοεμβρίου 1993, ὑπό ἐκτύπωση.

44. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ-ΤΣΟΥΡΤΗ-ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, δ. π.

πόλεων τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου: κυκλοφοροῦν καί στή Θήβα, ὅπως καί σ' ὅλη τήν ἐπικράτεια —περισσότερο ὁμως στό νότιο-ἑλλαδικό χώρο— τεταρτηρά, κατά κύριο λόγο, τοῦ «ἀβεβαίου ἑλλαδικοῦ νομισματοκοπείου», ἀκολουθοῦμενα ἀπό περιορισμένο ἀριθμό τεταρτηρῶν τοῦ ἐργαστηρίου τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἡ κυκλοφορία τῶν τεταρτηρῶν τοῦ 12ου φαίνεται ὅτι συνεχίσθηκε καί κατά τόν 13ο αἰώνα, ἀφοῦ δηλαδή εἶχε παύσει ἡ παραγωγή τους. Τό γεγονός αὐτό, πού ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀπό τόν Metcalf⁴⁵ καί ἐπιβεβαιώνεται στήν Ἁγία Τριάδα, ὑποδηλώνει τήν ἐπιμονή τῶν χρηστῶν σέ νομίσματα μικρῆς ἀγοραστικῆς ἀξίας. Μεμονωμένα τεταρτηρά ἐντοπίζονται σέ ὅλη τήν ἑκταση τῆς ἀνασκαφῆς μαζί μέ «λατινικές ἀπομιμήσεις» τοῦ 13ου αἰώνα. Ἡ συνύπαρξη τῶν τεταρτηρῶν μέ τίς λατινικές ἀπομιμήσεις —ἔστω καί ἂν τά νομίσματα αὐτά δέν συνιστοῦν μεταξύ τους κάποιο ἐνιαῖο σύνολο— εἶναι πολύτιμη, ἐπειδή ἀκριβῶς δηλώνει τήν κυκλοφορία τεταρτηρῶν τουλάχιστον καί τίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 13ου αἰώνα⁴⁶. Ἡ ὑπόθεση αὐτή ἰσχυροποιεῖται ἀπό τήν προχωρημένη φθορά τῶν περισσοτέρων τεταρτηρῶν. Ἡ φθορά δέν ὀφείλεται στίς συνθήκες κατάχωσης στό ἔδαφος, ἀλλά σέ πολυετῆ χρήση.

Τά δεδομένα τῶν ἀνασκαφῶν στή Θήβα ἐπιβεβαιώνουν ἐπιπλέον καί τήν ἀπουσία κομνηνέων τραχέων ἀπό κράμα, κοπῶν πού διακινήθηκαν στό βόρειο χώρο στήν περιφέρεια Θεσσαλονίκη-Στρυμῶν-Βολερών⁴⁷ καί δέν ἔπαυσαν νά ἀποταμιεύονται ἢ νά ἔχουν ἀγοραστική ἀξία καί κατά τόν 13ο αἰώνα, σύμφωνα πάντα μέ τή μαρτυρία τῶν θησαυρῶν⁴⁸. Ἡ προσπάθεια γιά τήν ἐρμηνεία τῆς μή κυκλοφορίας τῶν νομισμάτων αὐτῶν στά νοτιο-ἑλλαδικά ἐδάφη γενικότερα, προσκρούει στήν ἑλλειψη σχετικῶν μαρτυριῶν ἀπό ἄλλες πηγές.

45. METCALF, *South-Eastern*, 237 κ. ἑ.

46. Ὁ. π., 239.

47. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ- ΤΣΟΥΡΤΗ—ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, ὁ. π., 369 κ. ἑ. σημ. 26, χάρτης 389, καί πιν. 390-392. Βλ. καί HENDY, *Studies*, 437.

48. Βλ. ἐνδεικτικά Mando Oeconomides, Contribution à l'étude de la circulation des monnaies byzantines en Grèce au XIIIe siècle, *Actes du XVe Congrès International d'études byzantines*. Athènes 1976, Ἀθήνα 1981, 121-128 καί Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, «Θησαυρός» ἄσπρων τραχέων 1983 ἀπό τήν Ἄρτα, *ΑΔ* 36, 1981, Μελέται, 215-216 καί 224-225 πιν. V.

Ἡ παρουσία στή βυζαντινὴ αὐτοκρατορία δυτικῶν εἰσβολέων μετὰ τὸ 1204 δημιούργησε, ὅπως εἶναι γνωστό, μιὰ νέα τάξη πραγμάτων μέ ποικίλες συνέπειες σέ πολλοὺς τομεῖς· ἔφερε μιὰ νέα ἐποχὴ καί στὰ νομισματικά πράγματα πού θά ἀπασχολήσουν γιά πολὺ ἀκόμα τοὺς νομισματολόγους, ἀφοῦ ὁ 13ος αἰώνας θεωρεῖται ὡς ἡ πιό «συναρπαστική» καί πιό «ἐνδιαφέρουσα» ἐποχὴ στήν ἱστορία τῆς βυζαντινῆς νομισματικῆς⁴⁹.

Οἱ λατίνοι κατακτητές ἔθεσαν σέ κυκλοφορία μεγάλες ποσότητες σκυφωτῶν ἀπὸ κράμα ἀνώνυμων νομισμάτων μέ σαφὴ βυζαντινὸ χαρακτήρα⁵⁰. Αὐτές οἱ κακότεχνες —«misérables» τίς ἀποκαλεῖ ὁ Metcalf⁵¹— κοπές μέ ἀνύπαρκτες, ἀσαφεῖς ἢ κενές περιεχομένου ἐπιγραφές, κυκλοφόρησαν στή λατινικὴ ἐπικράτεια, ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε μετὰ τὴν Τέταρτη Σταυροφορία, δηλαδή σέ εὐρύτατο γεωγραφικὸ χῶρο, ἀπὸ τὸν Εὐξεῖνο Πόντο ὡς τὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς καί τὴν Κεντρικὴ Ἑλλάδα.

Ἡ ἀκριβὴς ἔναρξη καί διάρκεια κοπῆς τῶν «λατινικῶν» αὐτῶν «ἀπομιμήσεων», ὅπως ὀνομάσθηκαν ἀπὸ τὸν Hendy⁵² —κοπὴ ἡ ὁποία φαίνεται νὰ σταμάτησε πρὶν τὰ μέσα τοῦ αἰώνα⁵³— ὁ ἐντοπισμὸς τῶν ἐργαστηρίων παραγωγῆς τους, ἐκτός τῆς Κωνσταντινούπολης καί τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ὑπαρξὴ πιθανῶς καί τρίτου νομισματοκοπείου στὸν κεντρικὸ ἑλλαδικὸ κορμὸ ἢ καί ἄλλου, παρατηρήσεις σχετικὰ μέ τὴ γεωγραφικὴ τους κατανομή καί τὴ σύνθεση τῶν θησαυρῶν, προβλήματα καθαρῶς τυπολογικοῦ χαρακτήρα, εἶναι ἀπὸ τὰ θέματα πού ἀπασχολοῦν, ἀλλὰ καί διχάζουν, τὴ σύγχρονη νομισματικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία παρὰ τίς ἐμπεριστατωμένες δημοσιεύσεις, τίς βασισμένες κυρίως στή μαρτυρία τῶν θησαυρῶν, δέν ἔχει δώσει ἀκόμα τελικὲς ἀπαντήσεις σέ ὅλα τὰ ἐρωτήματα⁵⁴.

49. OECONOMIDES, Contribution, 121. Βλ. καί Μ. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Ἡ κατάκτηση τῆς Νότιας Ἑλλάδας ἀπὸ τοὺς Φράγκους. Ἱστορικά καί τοπογραφικά προβλήματα, Ἱστοριογεωγραφικά 1, 1985-1986, 53-209. Τὸν κ. Κορδῶση εὐχαριστῶ γιὰ τὴν πρόθυμη παροχὴ πληροφοριῶν.

50. METCALF, *Crusades*, 60 κ. ἑ.

51. Ὁ. π., 60.

52. Βλ. HENDY, *Coinage*, 199-217 καί πίν. 25-29.

53. METCALF, *Crusades*, 62.

54. OECONOMIDES, Contribution· ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, «Θησαυρός» ἄσπρων τραχέων 1983 ἀπὸ τὴν Ἄρτα· D. M. METCALF, The Value of the Amorgos and Thira Hoards as a Test Case for the Interpretation of Sub-byzantine Trachea in the Years around 1204, *Νομισματικά Χρονικά* 8, 1989, 49-64 γιὰ ἐκτενὴ προβληματισμὸ τοῦ θέματος, προτάσεις καί τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία.

Ἡ μεσαιωνική Θήβα ἔχει προταθεῖ μαζί μέ τήν Κόρινθο καί τήν Ἀθήνα⁵⁵ ὡς ἔδρα νομισματοκοπείου καί τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν, πρῶτον γιατί, καθὼς βρίσκεται σέ κεντρικό ἄξονα ὑπῆρξε ἀξιόλογο βιοτεχνικό καί ἀστικό κέντρο στόν ἑλλαδικό χῶρο ἤδη ἀπό παλαιότερα⁵⁶ καί δεύτερον γιατί λατινικές ἀπομιμήσεις ἐντοπίζονται σ' αὐτήν καί τήν περιοχή της⁵⁷. Ὁ θησαυρός Θηβῶν 1967 (οἰκόπεδο Ρούση) πού δημοσίευσε ἡ Οἰκονομίδου⁵⁸ μέ 627 νομίσματα, ἀποτελεῖται σχεδόν ἀποκλειστικά —ποσοστό 92%— ἀπό λατινικές ἀπομιμήσεις, ἐνῶ ἡ ἀνασκαφή στήν Ἀγία Τριάδα ἔδωσε 44 τεμάχια δηλαδή ποσοστό 27%⁵⁹.

Παράλληλα, ἡ παρουσία τῶν νομισμάτων τῆς κατηγορίας αὐτῆς, ἐξ ὧν εἶμαι σέ θέση νά γνωρίζω, εἶναι ἀνάλογη καί σέ ἄλλα οἰκόπεδα τῆς πόλης. Στόν ἀριθμό τῶν κοπῶν αὐτῶν, θά πρέπει νά ὑπολογισθοῦν καί ὀλίγα τεμάχια πού ἀναφέρει ὁ Metcalf ὅτι προέρχονται ἀπό τήν περιοχή⁶⁰.

Ὁ ἐντοπισμός ὥστόσο τοῦ ἱκανοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεμονωμένων τεμαχίων στήν Ἀγία Τριάδα, ἔστω καί ἂν δέν βρέθηκε ἐκεῖ θησαυρός ἢ θησαυροί, σέ συνδυασμό πάντα καί μέ τά μεμονωμένα τῶν ἄλλων οἰκοπέδων, διαμορφώνει μία σαφῆ εἰκόνα γιά τή νομισματική κυκλοφορία τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 13ου αἰῶνα στή Θήβα καί γιά τή «λατινική» παρουσία σ' αὐτήν.

55. HENDY, *Coinage*, 128-129 καί Μάντω ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ-ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ, Τρεῖς θησαυροί τοῦ 13ου αἰῶνα τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, *Δώρημα στόν Ι. Καραγιαννόπουλο*, Βυζαντινά 13, 1985, 994, 997.

56. METCALF, *South-Eastern*, 237· Vera HROHOVA, Les villes byzantines aux 11e-13e siècles: Phénomène centrifuge ou centripète dans l'évolution de la société byzantine?, *XVe Congrès International d'études byzantines*, I. *Histoire*, Ἀθήνα 1976, 7.

57. D. M. METCALF, Coinage and Coin Finds Associated with a Military Presence in the Medieval Balkans, στό: *Frappe et ateliers monétaires dans l'Antiquité et le Moyen Age*, Beograd χ.χ., 94.

58. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Τρεῖς θησαυροί, 989-997.

59. Βλ. Πίνακας 1, 1α καί ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα. Πρόκειται γιά «small size» κοπές, κατά Hendy, κυρίως τοῦ τύπου Α (πρβλ. HENDY, *Coinage*, πίν. 29, 1-3), πέντε τεμάχια τοῦ τύπου Β (πρβλ. δ. π., πίν. 29, 4-6), δύο τεμάχια τοῦ τύπου Δ (πρβλ. δ. π., πίν. 29, 10-12), καί ἀνά ἓνα τεμάχιο τοῦ τύπου Ε (πρβλ. δ. π., πίν. 29, 13-15 καί 16-18). Βλ. Πίνακας 4.

60. METCALF, *South-Eastern*, 241, σημ. 8. Τά νομίσματα, 12 τεταρτηρά καί 8 λατινικές ἀπομιμήσεις, ἔθεσε ὑπόψη τοῦ Metcalf ἡ Εὐη Τουλούπα, τήν ὁποία εὐχαριστῶ γιά τήν πρόθυμη παροχή πληροφοριῶν.

Ἡ εἰκόνα γιὰ τὴ νομισματικὴ κυκλοφορία στὴ μεσαιωνικὴ Θήβα στὶς ἀρχές τοῦ 13ου αἰῶνα, ὅπως αὐτὴ ἀποτυπώνεται στὴν ἀντιπροσωπευτικὴ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀγίας Τριάδας, ἐμπλουτίζεται καὶ μέ τρεῖς κοπές⁶¹ ἀπὸ τίς λεγόμενες «πιστὲς ἀπομιμήσεις»/direct copies⁶², ἢ bulgarian imitatives, κατὰ τὸν Hendy⁶³. Πρόκειται γιὰ νομίσματα στὰ ὁποῖα ἐπίσης, παράλληλα μέ τίς λατινικὲς ἀπομιμήσεις (direct copies), ἐστιάζεται τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν. Ἡ ἀνεύρεσή τους στὴ Θήβα δὲν προκαλεῖ ἐντύπωση, γιατί ἡ βοιωτικὴ πόλη, μαζί μέ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Κόρινθο, θά μπορούσαν νά δεχθοῦν κάθε εἶδους νόμισμα καθὼς βρίσκονταν σέ κεντρικὴ ἀρτηρία διακίνησης νομισμάτων. Ἀπορία ἀντιθέτως διατυπώνεται γιὰ τὴν παρουσία τους σέ ἀπομακρυσμένες θέσεις, ὅπως τὴν Ἀρκαδία, τὴν Πάρο, τὴ Θήρα, τὴν Ἀμοργό ἢ τὸ Μικρὸ Ἐλευθεροχώρι Ἐλασσόνος, καὶ συγχρόνως ἀμφισβήτηση γιὰ τὴν ἀπόδοση κοπῆς τους στὸ βουλγαρικὸ κράτος⁶⁴. Ὁ Τουράτσογλου θεώρησε τὰ νομίσματα αὐτὰ —τραχέα ἐπίσης— ὡς τίς πρῶτες ἐκδόσεις τῶν λατίνων εἰσβολέων, μεταθέτοντας χρονολογικά, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, τὴν ἑναρξὴ κοπῆς τῶν «λατινικῶν ἀπομιμήσεων»⁶⁵.

Ἀπὸ νομισματικὴ ἀποψη, ἡ παρουσία ξένων εἰσβολέων στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο κατὰ τὸν 13ο αἰῶνα, ἐκτός ἀπὸ τίς λατινικὲς ἀπομιμήσεις (direct ἢ indirect copies), ἐπιβεβαιώνεται καὶ μέ τὴν κυκλοφορία τῶν διαφόρων ἐκδόσεων τῆς Φραγκοκρατίας⁶⁶. Πρόκειται γιὰ κοπὲς ποῦ ἐγκαινίασαν οἱ ἴδιοι οἱ

61. Πρβλ. HENDY, *Coinage*, 1ο καὶ 2ο πίν. 24, 10-14 (ἀρ. 16, BE 48 καὶ ἀρ. 147, 1852 STE 12), καὶ 3ο, πίν. 24, 1-9 (ἀρ. 148, STE 13).

62. Βλ. J. TOURATSOGLU, *The Edessa (1968) hoard of billon trachea*, AD 28 1973, Μελέται, 64-70 καὶ κυρίως 67-69 καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Θησαυρός» ἀσπρων τραχέων 1983 ἀπὸ τὴν Ἄρτα (δ. π., σημ. 48).

63. Πρβλ. HENDY, *Coinage*, 219 κ. ἐ.: «Bulgarian» imitative coinage. The Coinage of the Bulgarian; Commentary, καὶ πίν. 24-25. Βλ. καὶ D. M. METCALF, *Faithful Copies and a Hoard Containing Neatly-clipped Trachea*, Χαρακτήρ. Ἀφιέρωμα στὴ Μάντω Οἰκονομίδου, Ἀθήνα 1996, 177-186.

64. METCALF, *The Value of the Amorgos and Thira Hoards*.

65. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, Ἄρτα, 209-229 καὶ κυρίως Παράρτημα, 215 κ. ἐ. γιὰ ἐνδελεχὴ ἐξέταση τοῦ θέματος καὶ παράθεση τῆς προγενέστερης σχετικῆς βιβλιογραφίας.

66. Ἐκτός ἀπὸ τὸ σταθερὸ βιβλίον ἀναφορᾶς τοῦ G. L. SCHLUMBERGER, *Numismatique de l'Orient latin*, Παρίσι 1878, τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ μεσαιωνικὴ νομισματικὴ ἔρευνα πολλὰ ὀφείλει στὰ δύο βασικά συγγράμματα τοῦ METCALF, *South Eastern* καὶ *Crusades* χρῆσις τῶν ὁποίων ἔχει γίνῃ ἤδη καὶ παραπάνω. Βλ. καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Crusades* (1995). Ἐπιθυμῶ νά ἐκφράσω ἰδιαίτερες εὐχαριστίες στὸν καθ.

ήγεμόνες από τα μέσα περίπου του 13ου αιώνα και έξης σε νομισματοκοπεία που ίδρυσαν σε έλλαδικά έδάφη.

Η Άττικο-Βοιωτία πέρασε, όπως είναι γνωστό, άβιαστα από τό Βονιφάτιο τό Μομφερατικό, βασιλέα της Θεσσαλονίκης, στον όποιο είχε εκχωρηθεί άρχικά, στά χέρια του Όθωνα de la Roche, οί απόγονοι του όποιου έκοψαν νομίσματα στή Θήβα, όπως τουλάχιστον δηλώνουν οί επιγραφές που κυκλικά χαράχθηκαν στήν επιφάνεια των νομισμάτων: THEBE, THEBE, THEBANI, TEBAR CIVIS κ.ά.⁶⁷. Η άνεύρεση έπομένως φραγκικών εκδόσεων στή Θήβα, Estives κατά τούς Λατίνους, που θεωρείται ως έδρα νομισματοκοπείου, είναι γεγονός που άναμενόταν, γιατί αυτές έξ άλλου κυκλοφόρησαν εύρύτατα σ' όλη τήν κεντρική και νότια Ελλάδα⁶⁸.

Η επιλογή της Θήβας για τήν εγκατάσταση του νομισματοκοπείου των ήγεμόνων καταδεικνύει τήν πληθυσμιακή, έμπορική, και οικονομική σημασία της⁶⁹, διότι εκεί ασφαλώς οί κάτοικοι ή οί διερχόμενοι λόγω έμπορικών δραστηριοτήτων είχαν άνάγκη από νόμισμα που θά διευκόλυνε τίς συναλλαγές τους. Έχει επίσης ύποστηριχθεί ότι, όπως ή Γλαρέντζα λειτούργησε για τά νομίσματα που έρχονταν από τή Δύση, έτσι και ή Θήβα, ύπηρεξε όχι μόνο

Metcalf για τήν εύγενική άποστολή, σε τυπογραφικά δοκίμια, άνάλογων κεφαλαίων από τό νέο σύγγραμμά του, για τήν πρόθυμη διατύπωση των άπόψεών του και για τό ενδιαφέρον του σχετικά μέ τά νομίσματα που άνασκάπτονται στά μεσαιωνικά στρώματα της Θήβας.

67. SCHLUMBERGER, δ. π., 337-341.

68. Βλ. ένδεικτικά D. M. METCALF, The Currency of Deniers Tournois in Frankish Greece, *Annual of the British School at Athens* 55, 1960, 38-59 και κυρίως 54 κ. έ. (Catalogue of Hoards) και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Crusades*, 94 κ. έ.: Hoards and Site-Finds. C. The Latin Empire. Τέλος, για 4 νομίσματα της Φραγκοκρατίας (και 1 βενετικό) από τήν άνασκαφή κοντά στήν Έτρευσι, βλ. GOLDMAN, *Excavations at Etreusis* (δ. π., σμ. 21).

69. Άλλωστε σύμφωνα μέ τόν W. HEYD, *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Áge* I, Λιψία 1885, άνατ. Άμστερνταμ 1967, 307: «on retrouvait une nouvelle France dans les palais et les chateaux-forts à Constantinople, à Thèbes, à Athènes et à toute la Morée». Τό κάστρο που έκτισε ό Nicolas II de Saint-Omer («πύργος του Σανταμέρη» άποκαλείται ακόμα και σήμερα ένα έλάχιστο έναπομείναν τμήμα του) και ή πλούσια σύζυγός του Μαρία, πριγκίπισσα της Άντιοχείας, στήν καλύτερη θέση της Καδμείας ώστε νά δεσπόζει στήν πεδιάδα, ύπηρεξε «le plus beau et le plus riche manoir de toute la Romanie» σύμφωνα μέ τό *Χρονικό του Μορέως*.

ἔδρα νομισματοκοπείου, ἀλλὰ καί κέντρο μετατροπῆς ξένων νομισμάτων πού ἔρχονταν ἀπό τήν Ἀνατολή στή φραγκοκρατούμενη Ἑλλάδα⁷⁰.

Στήν Ἀγία Τριάδα ἐντοπίσθηκαν 33 νομίσματα τῆς Λατινοκρατίας, ποσοστό 20%⁷¹. Τά 18 βρέθηκαν μεμονωμένα⁷² ἐνῶ τά 15 ἀποτελοῦν τμήμα ἑνός μικροῦ συνόλου⁷³. 26 νομίσματα εἶναι ἀπό κράμα *deniers touinois* καί τά 5 χάλκινες ἐκδόσεις⁷⁴. Ἀντιπροσωπεύουν τά κυριώτερα νομισματοκοπεῖα τῆς φραγκοκρατούμενης Ἑλλάδας⁷⁵, ὅπως αὐτό τῶν Θηβῶν, τῆς Γλαρέντζας, τῆς Ναυπάκτου, τῆς Ὑπάτης καί τῆς Ἄρτας, ἐνῶ ἕνας μικρός ἀριθμός ἀπό αὐτά εἶναι εἰσηγμένα δυτικά νομίσματα⁷⁶.

Κάθε μία ἀπό τίς δύο κατηγορίες —μεμονωμένα νομίσματα καί θησαυρός— ἔχει τό δικό της εἰδικό βάρος: ἡ προσφορά τῆς μελέτης τῶν θησαυρῶν στή νομισματική ἐπιστήμη, ἰδιαίτερα τά τελευταῖα χρόνια, εἶναι γνωστή καί ἔχει πολλές φορές τονισθεῖ. Ὡστόσο, ἡ ἐξέταση τῶν μεμονωμένων νομισμάτων, ὅταν αὐτά προέρχονται ἀπό συγκεκριμένο χῶρο, προσφέρουν συχνά καλύτερη μαρτυρία ἀπό ἄποψη νομισματικῆς διακίνησης γιά τή διαμόρφωση τῆς φυσιογνωμίας μιᾶς δεδομένης θέσης σέ συγκεκριμένο χρονικό διάστημα ⁷⁷.

Στήν προκειμένη περίπτωση, πάντως, τά νομίσματα καί τῶν δύο κατηγοριῶν ἀπό κοινοῦ συνθέτουν τήν εἰκόνα τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας στή Θήβα κατά τήν Φραγκοκρατία. Εἶναι, βέβαια, σχετικά ὀλιγάριθμα ὅσα προέρχονται ἀπό τήν Ἀγία Τριάδα, γιά μιᾶ πόλη πού θεωρεῖται ἔδρα νομισματοκοπείου. Ἀνάλογα σέ ἀριθμό ὅμως, ἂν ὄχι λιγότερα εἶναι αὐτά καί ἀπό ἄλλα οἰκόπεδα τῆς πόλης⁷⁸. Ἐάν τό φαινόμενο ἀναφερόταν μόνο στήν Ἀγία

70. D. M. METCALF, A Comment on the Circulation of Tornesia of Charles of Anjou and their Chronology, *Νομισματικά Χρονικά* 11, 1992, 31

71. Βλ. Πίνακας 1 καί 1α.

72. Βλ. Πίνακας 7.

73. Βλ. Πίνακας 6.

74. Γιά τά δύο *denaro* ἀπό τά νομισματοκοπεῖα τῆς Messina καί τοῦ Brindisi, βλ. παρακάτω σ. 132 καί σημ. 102.

75. Βλ. παρακάτω Πίνακας 5.

76. Βλ. παρακάτω σ. 132 καί σημ. 102.

77. D. M. METCALF, Three Hoards of Deniers Tournois from Frankish Greece, *Quaderni Ticinesi. Numismatica e antichità classiche*, Lugano 1995, 352-353.

78. Στό Πολιτιστικό Κέντρο ταυτίσθηκαν μόνο 2 τεμάχια, βλ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα.

Τριάδα, θά μπορούσε κανείς νά αναρωτηθεῖ ἐάν ἡ περιοχή αὐτή, ἔξω ἀπό τήν Καδμεία, διατηροῦσε ἀκόμα, μετά τά μέσα τοῦ 13ου αἰώνα καί ἔξης, τήν παλαιότερη ἀκμή καί δραστηριότητά της πού σχετιζόταν μέ τήν ἐπεξεργασία τῆς μέταξας⁷⁹.

Πρόσφατα ὑποστηρίχθηκε ὅτι, ἐκτός ἀπό τή Θήβα, θά πρέπει νά λειτούργησε ἕνα δεύτερο νομισματοκοπεῖο, γιά λογαριασμό τοῦ δουκάτου, στήν Ἀθήνα⁸⁰ ἴσως καί ἕνα τρίτο στήν Πελοπόννησο (Ἀργοναυπλία)⁸¹ ἢ κάπου κοντά στοὺς Δελφούς, στή βόρεια πλευρά τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου⁸². Στίς περιπτώσεις αὐτές βέβαια, τό ὄνομα τῶν «Θηβῶν» χαραγμένο στά νομίσματα μόνο ὡς ἐγγύηση τῆς πιστότητας καί φερεγγυότητας τῆς κοπῆς μπορεῖ νά ἐκληφθεῖ.

Ἀσφαλῶς δέν εἶναι δυνατόν νά ἐξαχθοῦν τελικά συμπεράσματα γιά τά νομίσματα τῆς Λατινοκρατίας ἀπό τήν Ἀγία Τριάδα, τή στιγμή μάλιστα πού ἡ νομισματική ἔρευνα ἔχει ἐντείνει τὰ τελευταῖα χρόνια⁸³ τήν προσοχή της

79. Ἐνδιαφέρον θά ἦταν στήν πορεία τῆς μελέτης, νά ἐκπονηθεῖ ἕνας Χάρτης-Γράφημα, ὅπου θά ὑποδηλώνεται, σέ κάθε οἰκόπεδο πού ἀνασκάφθηκε, ὁ ἀριθμός νομισμάτων κατά ἐποχή. Αὐτό θά βοηθοῦσε στήν προσπάθεια νά ὀριοθετηθεῖ ὁ οἰκιστικός ἱστός τῆς πόλης καί νά ἐντοπισθοῦν διαχρονικά οἱ θέσεις ζωῆς καί ἀκμῆς της.

80. METCALF, *Crusades* 71· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, A Comment on the Circulation of Tornesia of Charles of Anjou, 36 καί ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Three Hoards of Deniers Tournois from Frankish Greece, 351.

81. Α. ΤΖΑΜΑΛΗΣ, Ἡ πρώτη περίοδος τοῦ τορνεζίου. Νέα στοιχεῖα ἀπό ἕνα παλαιό εὑρημα, *Νομισματικά Χρονικά* 9, 1990, 121.

82. Βλ. METCALF, *Crusades* (1995), 270 κ. ἐ., κεφ. 22: Frankish Greece: deniers tournois.

83. Γιά λεπτομερή καί ἐμπεριστατωμένη ἐπανεξέταση τοῦ θησαυροῦ «Παναγίτσα Ἀκροχωρίου 1957», πού φυλάσσεται στό Νομισματικό Μουσεῖο καί ἔδωσε νέα στοιχεῖα, βλ. ΤΖΑΜΑΛΗΣ, Ἡ πρώτη περίοδος τοῦ τορνεζίου, 101-128, καί ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἡ πρώτη περίοδος τοῦ τορνεζίου. Νέα στοιχεῖα ἀπό ἕνα παλαιό εὑρημα. Μέρος Β', *Νομισματικά Χρονικά* 10, 1991, 43-66, μέ ὅλη τή σχετική βιβλιογραφία. Ἐπίσης METCALF, A Comment on the Circulation of Tornesia of Charles of Anjou, 27-32, καί Α. ΤΖΑΜΑΛΗΣ, Τό εὑρημα τῆς Ἡλίδος 1964, *Νομισματικά Χρονικά* 13, 1994, 65-84. Βλ. ὅπωςδῆποτε καί D. M. METCALF, The Pylia Hoard: Deniers Tournois of Frankish Greece, *American Numismatic Society. Museum Notes* 17, 1971, 173-227, γιά πρώτη προσπάθεια ἀξιολόγησης ὅλων τῶν ἐπιμέρους στοιχείων τῶν ἐπιγραφῶν. Βλ. καί Μ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Φραγκικό εὑρημα Ἀττικῆς(;) 1967, *ΑΔ* 31, 1976 (1980), Μελέται, 325-351 καί πίν. 84-85.

στήν εξέταση καί τήν αξιολόγηση μικρῶν τεχνοτροπικῶν διαφορῶν, τῶν μυστικῶν συμβόλων, τοῦ τρόπου τῆς χάραξης τῶν γραμμάτων καί τῆς ἀπεικόνισης τοῦ «πύργου», στοιχεῖα πού εἶναι δυνατόν νά μεταθέσουν τήν ἀπόδοση κοπῶν ἀπό ἡγεμόνα σέ ἡγεμόνα, ἀπό νομισματοκοπεῖο σέ νομισματοκοπεῖο ἢ νά προτείνουν νέο⁸⁴. Γεγονός πάντως εἶναι πώς ἡ κακή συχνά διατήρηση τῶν κακῆς, γενικά, ποιότητος νομισμάτων μέ συχνά βιαστική ἢ πρόχειρη σφράγιση δέν διευκολύνει τόν ἔλεγχο τῶν ἐπιμέρους στοιχείων πού συνθέτουν τίς ὑποομάδες καί ποικιλίες τῶν τύπων.

Ὁ μικρός θησαυρός τῆς Λατινοκρατίας βρέθηκε σέ ὑπόγειο λαξευτό θάλαμο στήν περιοχὴ ὅπου, λόγῳ τῶν εἰδικῶν κατασκευῶν, λεκανῶν κ.λ.π. πού ἦρθαν στό φῶς, τοποθετοῦνται ἀπό τήν ἀνασκαφέα τά ἐργαστήρια βαφῆς ἢ ἐπεξεργασίας τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων πού παράγονταν στή Θήβα⁸⁵. Μαζί μέ τά νομίσματα, 15 deniers toumnois καί 1 τεταρτηρό τοῦ Μανουήλ Α΄ Κομνηνοῦ⁸⁶, βρέθηκαν τρία πολύ χρησιμοποιημένα κεραμικά μαγειρικά σκεύη. Ἡ εἰκόνα πού ἀποτύπωσε ἡ σκαπάνη μαρτυρεῖ αἰφνίδια ἐγκατάλειψη τῆς θέσης ὅπου μαζί μέ τόν θησαυρό ἀνευρέθηκαν καί χρηστικά ἀντικείμενα. Τό γεγονός θά πρέπει νά συσχετισθεῖ μέ τήν παρουσία τῆς Καταλανικῆς Ἑταιρείας στήν περιοχὴ. Ἐχοντας διασπείρει τόν ὄλεθρο στόν κατακερματισμένο κορμό τῆς βυζαντινῆς Ἑλλάδας, οἱ Καταλανοί ξεκινώντας ἀπό τήν Καλλιόπολη, στή Θράκη, ἐφθασαν καί ἔδωσαν, τό 1311, στόν Κηφισό τήν τελική σύγκρουση μέ τοὺς Φράγκους, σύγκρουση ἡ ὁποία ἐπέφερε τή διάλυση τῆς βουργουνδικῆς ἡγεμονίας τῶν de la Roche καί τήν ἴδρυση τοῦ καταλανικοῦ «κράτους»⁸⁷.

Ὁ θησαυρός εἶναι τυπικὸ δείγμα παρόμοιων θησαυρῶν τῆς Φραγκοκρατίας ἀπὸ τόν ἑλλαδικό χώρο μέ κοπές ἀπὸ τέσσερα νομισματοκοπεῖα: τῶν πριγκήπων τῆς Ἀχαΐας, τῶν de la Roche, τῆς Ναυπάκτου καί τῆς Ὑπάτης⁸⁸. Ὑπερτεροῦν τά προϊόντα τοῦ νομισματοκοπεῖου τῶν πριγκήπων

84. Γιά ἓνα τρίτο νομισματοκοπεῖο τοῦ πριγκηπάτου στήν Πάτρα ἐκτός τῆς Γλαρέντζας καί τῆς Κορίνθου, βλ. METCALF, *Crusades* (1995), 254 καί γιά ἄλλα νομισματοκοπεῖα τοῦ Δουκάτου βλ. παραπάνω σ. 121.

85. Βλ. παραπάνω σ. 114 καί σημ. 7.

86. Γιά τήν ἀνάλυση τοῦ θησαυροῦ, βλ. πῶς κάτω Παράρτημα.

87. Χρύσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Λατινοκρατούμενη Ἑλλάδα-Βενετικές καί Γενοαιτικές κτήσεις. Ἡ ἀνατολική Στερεά, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους Θ'*, 255-256.

88. Βλ. Πίνακας 6.

τῆς Ἀχαΐας —εἶναι ἀκριβῶς διπλάσια ἀπὸ τὰ deniers τῶν de la Roche—, ἐνῶ σταθερά τὴν τρίτη θέση κρατεῖ τὸ νομισματοκοπεῖο τῆς Ναυπάκτου μέ τὰ deniers tournois πού ἔκοψε ὁ γιὸς τοῦ βασιλιά τῆς Νεαπόλεως, ὁ Philippe de Tarente, μετὰ τὸ γάμο του τὸ 1294 μέ τὴ Θάμαρ, θυγατέρα τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου, Νικηφόρου Α΄ (1271-1295). Τὴν τέταρτη θέση καταλαμβάνει τὸ γειτονικὸ νομισματοκοπεῖο τῆς Ὑπάτης, μέ μία κοπὴ τοῦ σεβαστοκράτορα τῆς Μεγάλης Βλαχίας Ἰωάννη Β΄ Ἀγγέλου-Κομνηνοῦ (1303-1318), τὸν ὁποῖο συγγενικοὶ δεσμοί (ὡς ἀνήλικος κηδεμονευόταν μέχρι τὸ 1308 ἀπὸ τὸν ἐξάδελφό του Guy II de la Roche τῶν Ἀθηνῶν) συνέδεαν μέ τὸν οἶκο τῶν de la Roche. Οἱ ἴδιοι ἡγεμόνες ἀντιπροσωπεύονται καί στά μεμονωμένα νομίσματα. Ἐνα τεμάχιο ἀπὸ αὐτὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ νομισματοκοπεῖο τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου στὴν Ἄρτα⁸⁹.

Τὸ ἐνδιαφέρον ὁμῶς τῶν μεμονωμένων νομισμάτων ἐντοπίζεται κυρίως στὶς χάλκινες πρώιμες ἐκδόσεις πού ἦρθαν στὸ φῶς, ἐκδόσεις οἱ ὁποῖες συνήθως ἀνευρίσκονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο στὶς ἀνασκαφές, δηλαδή διάσπαρτες καί ὄχι σὲ σύνολα-θησαυροὺς. Οἱ χάλκινες ἐκδόσεις τῶν Φράγκων κυκλοφοροῦσαν παράλληλα μέ τὰ deniers tournois, σαφῶς μεγαλύτερης ἀξίας καί καλύπτει ὅψη. Στὶς περιπτώσεις ἀποθησαυρισμοῦ προτιμοῦνταν ἀσφαλῶς τὰ δεύτερα. Ἀποδείξη ὅτι καί στὸ μικρὸ θησαυρὸ ἀπὸ τὸ ἴδιο οἰκόπεδο δὲν βρέθηκε κανένας χάλκινος ὀβολός ἀνάμεσα στὰ deniers.

Στὴν Ἀγία Τριάδα βρέθηκαν τρεῖς χάλκινοι ὀβολοὶ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν μέ τὴν ἀόριστη ἐπιγραφή Dominus Athen⁹⁰, δεδομένου ὅτι ὁ τίτλος Dux, θὰ ἐμφανισθεῖ στά νομίσματα ἀργότερα.

Ἄλλα δύο πρώιμα χάλκινα νομίσματα τῶν πριγκήπων τῆς Ἀχαΐας⁹¹ προέρχονται, ὅπως δηλώνουν οἱ ἐπιγραφές, ἀπὸ τὴν Κόρινθο, ὅπου παράλ-

89. Βλ. Πίνακας 7.

90. Προβλ. SCHLUMBERGER, *Numismatique de l'Orient latin*, XII 31 καί σ. 337 (1 τεμάχιο -ἀρ. 90 EE 93), XII, 30 καί σ. 337 (2 τεμάχια -ἀρ. 122, IE 55 καί ἀρ. 133 ΣΤΕ2). Ὁ SCHLUMBERGER ἀποδίδει τὰ νομίσματα στὸν Guy I de la Roche (1225-1263). Βλ. καί METCALF, *Crusades*, 68, εἰκ. 22 ἀρ. 1 καί σ. 69, καί ΤΖΑΜΑΛΗΣ, Ἡ πρώτη περίοδος τοῦ τορνεζίου (δ. π., σημ. 81), 119-120, σχ. ΣΤ, πίν. VI. Ὁ Τζαμαλής θεωρεῖ ὅτι ὁ Guy I δὲν ἔκοψε νόμισμα καί ὅτι ἡ νομισματοκοπία τῶν de la Roche, δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἀρχίζει μέ τὸν Guillaume I de la Roche στὸν ὁποῖο καί ἀποδίδει τοὺς τρεῖς ὀβολούς, κοπῆς ἀνάμεσα στὸ 1280 καί τὸ 1285.

91. Προβλ. SCHLUMBERGER, δ. π., XII, 7 καί σ. 313 (2 τεμάχια -ἀρ. 44, ΔΕ 20 καί ἀρ. 47 ΔΕ 33 ἀποκεκομμένο), Guillaume de Villehardouin. Βλ. καί METCALF, *Crusades*,

ληλα μέ τή Γλαρέντζα λειτούργησε νομισματοκοπείο τοῦ πριγκηπάτου. Τό νομισματοκοπείο αὐτό ἦταν ἀρχαιότερο, ἀφοῦ ἐκεῖ κόπηκαν γύρω στά μέσα τοῦ 13ου αἰώνα οἱ πρῶτες χάλκινες ἐκδόσεις. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι στήν ὀπίσθια ὀψη εἶναι χαραγμένος σχηματικά ὁ Ἀκροκόρινθος καί στήν ἐμπρόσθια μαρτυρεῖται ὅτι οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἀχαΐας ἔφεραν ἤδη ἀπό τίς πρῶτες τους κοπές τόν τίτλο τοῦ πριγκηπα.

Ἐκτός τῶν χάλκινων κοπῶν, στά μεμονωμένα νομίσματα περιλαμβάνονται deniers toumnois καί συγκεκριμένα κοπές τῶν πριγκηπῶν τῆς Ἀχαΐας⁹² καί τῶν δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν⁹³. Τελευταῖο χρονολογικά ἀπ' ὅλα τά deniers εἶναι ἡ ἐνδιαφέρουσα ἐκδοση τοῦ Ἰωάννη Β' Orsini (1323-1335), δεσπότη τῆς Ἡπείρου, πού πραγματοποιήθηκε στήν Ἄρτα, πρωτεύουσα τοῦ δεσποτάτου, γεγονός πού δηλώνεται στό νόμισμα μέ τήν ἐπιγραφή: DE ARTA CASTRU⁹⁴. Ἡ θεωρούμενη ἀρχικά ἀπό τόν Σπ. Λάμπρο⁹⁵ καί τόν G. Schlumberger⁹⁶ «σπανιότης» τῶν νομισμάτων αὐτῶν τείνει νά ἀναθεωρηθεῖ, μετά τήν πρόσφατη ἔρευνα⁹⁷ μέ ὑλικό, θησαυρούς κυρίως ἀπό τό δεσποτάτο

68, εἰκ. 22, ἀρ. 9 καί σ. 67, καί ΤΖΑΜΑΛΗΣ, Ἡ πρώτη περίοδος τοῦ τορνεζίου. Μέρος Β', 44-45.

92. Guillaume de Villehardouin (ἀρ. 113, ΙΕ 30) φθαρμένο, ἐπιγραφή G PRINCEPS -Philippe de Tarente (ἀρ. 116, ΙΕ 44)· πρβλ. SCHLUMBERGER, δ. π., 317 καί γιά τόν τύπο πίν. XII, 21: + PhSPACHTAR^VDR, =D. CLARENCIA;

93. Guillaume I de la Roche (ἀρ. 88, ΔΕ 105) κατά SCHLUMBERGER, δ. π., 340, XIII, 2, Guy II de la Roche κατά ΤΖΑΜΑΛΗ, Ἡ πρώτη περίοδος τοῦ τορνεζίου, 116-118: + G DVXATENIS/+ THEBE; CIVIS.

Guillaume I de la Roche (ἀρ. 25, ΖΕ 2) κατά SCHLUMBERGER, δ. π., Guy II de la Roche κατά ΤΖΑΜΑΛΗ δ. π.: +; G⁺ DUX; ATENES/+ THEBE CIVIS;

Guy II de la Roche (ἀρ. 200, ΙΣΤΕ 8)· Βλ. γιά τόν τύπο SCHLUMBERGER, δ. π., 340, XIII, 9: +; GVI⁺ DUX; ATENES/+; THEBANICIVIS · Κάτω ἀπό τόν πύργο: *ἀστέρι.

94. Πρβλ. SCHLUMBERGER, δ. π., πιν. XIII, 16, καί σ. 374-375 (ἀρ. 21, ΒΕ 86) κακῶς διατηρημένο.

95. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Ἀνέκδοτα νομίσματα καί μολυβδόβουλλα τῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1880, 13.

96. Βλ. SCHLUMBERGER, δ. π., 374.

97. Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Συμβολή στήν ἔρευνα τῆς κυκλοφορίας μεσαιωνικῶν νομισμάτων στό Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου (1204-1449), Πρακτικά Διεθνoῦς Συμποσίου γιά τό Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου. Ἄρτα 27-31 Μαΐου 1990, Ἄρτα 1992, 125-161.

της Ήπειρου, αλλά και μέ στοιχεία από τόν θησαυρό Ήλειας 1964 (ταυτίσθηκαν 39 τεμάχια)⁹⁸.

Νομίσματα του Orsini δύσκολα κυκλοφόρησαν μακριά από τό δεσποτάτο⁹⁹. Οί «ἀνατολικότεροι» θησαυροί στους οποίους ἐντοπίσθηκαν deniers αὐτοῦ τοῦ νομισματοκοπείου εἶναι οἱ: Δελφοί 1894 (cotée B), Δελφοί 1894 (cotée A), Ἀταλάντη 1940. Τά εὐρήματα αὐτά ὑποδηλώνουν διὰ οἱ συναλλαγασόμενοι στίς εὐρύτερες περιοχές ἐπικράτειας τῶν πριγκήπων τῆς Ἀχαΐας καί τῶν δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν προτιμοῦσαν τά καλύπτερης ποιότητος deniers toumpois τῶν τοπικῶν νομισματοκοπειῶν ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ δεσποτάτου τῆς Ήπειρου. Ἡ διοχέτευση πάντως νομισμάτων ἀπὸ τὴν Ἄρτα σέ περιοχές ἐκτός τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, ὅπως τὴ Βουλγαρία, «διὰ τῆς ὁδοῦ τοῦ ἐμπορίου»¹⁰⁰ εἶναι ἓνα ἐλκυστικὸ θέμα γιὰ ἔρευνα.

Τέλος ἡ ἀνεύρεση σέ ἑλλαδικὰ ἐδάφη «εἰσηγμένων» κατὰ τόν 13ο αἰῶνα δυτικῶν νομισμάτων, τόσο γαλλικῶν deniers ὅσο καὶ ἄλλων ὑποδιαίρεσεων, εἶναι ἓνα φαινόμενο ὄχι σπάνιο. Εἰδικώτερα γαλλικά deniers toumpois (βασιλικά ἢ ἡγεμόνων) προερχόμενα ἀπὸ διάφορα νομισματοκοπεῖα διακινήθηκαν στὴ φραγκοκρατούμενη Ἑλλάδα κυρίως πρὶν τὴν ἐναρξὴ κοπῆς, στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1260¹⁰¹, τῶν ἑλλαδικῶν deniers καὶ ἐμπλούτισαν διάφορους θησαυροὺς. Στὴν Ἀγία Τριάδα συγκεκριμένα ταυτίσθηκαν τρία δυτικά νομίσματα¹⁰². Σκόπιμο κρίνεται νὰ ἀναφερθοῦν ἀπὸ γειτονικὲς περιοχές

98. ΤΖΑΜΑΛΗΣ, Ἡλεία, 13, 72-73.

99. Βλ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῆς κυκλοφορίας μεσαιωνικῶν νομισμάτων στὸ Δεσποτάτο τῆς Ήπειρου, 159, πιν. VIII.

100. Jordanka JURUKOVA, Monnaies de souverains féodaux latins en Grèce trouvées en Rhodope, *Recueil du Rhodope* I, Σόφια 1965, 219-227.

101. METCALF, *South-Eastern*, 243 καὶ 247 κ. ἐ.· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Crusades*, 70 καὶ ΤΖΑΜΑΛΗΣ, Ἡ πρώτη περίοδος τοῦ τορνεζίου. Μέρος Β', 47-48.

102. -Alphonse de Poitiers (ἀρ. Κατ. 117, IE 45): POEY D'AVANT, *Monnaies féodales de France*, Παρίσι 1858-1862, ἀρ. 2583.

-Denaro τοῦ Charles I d'Anjou, ὡς βασιλέα τῆς Σικελίας 1266-1282 (ἀρ. Κατ. 48, ΔΕ 46): R. SPAHR, *Le Monete Siciliane dai Bizantini a Carlo I d'Angiò (582-1282)*, Ζυρίχη 1976, 233, ἀρ. 40 καὶ

-Denaro τοῦ ἰδίου ἡγεμόνα: δ. π., ἀρ. 41 (ἀρ. Κατ. 71, Δ1 E29).

ὁ ἀνάλογος θησαυρός ἀπὸ τὸν Ἄρειο Πάγο Ἀθηνῶν 1963¹⁰³ καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῆ Σαλαμίνα 1987¹⁰⁴ μέ εἰσηγμένα *deniers* ποὺ ἀνέσκαψε ὁ Δημ. Πάλλας.

Παράλληλα, ἐνδιαφέρον ἐγείρει τὸ μοναδικό, ἔστω καὶ ἀρκετὰ φθαρμένο, τραχύ τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328)¹⁰⁵, ποὺ χρονολογεῖται στὸ μεταίχμιο τοῦ 13ου πρὸς τὸν 14ο αἰώνα. Ἡ παρουσία του ὑπενθυμίζει τὴν ὕστατη προσπάθεια τῶν Παλαιολόγων γιὰ διάσωση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

Ἡ παρουσία βενετικῶν κοπῶν ἀναμενόταν μεγαλύτερη, λαμβανομένης ὑπόψης τῆς μεθοδικῆς, ἐπίμονης καὶ ἀθόρυβης οἰκονομικῆς διείσδυσης τῆς Γαληνοτάτης στὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ Βενετοί, ὅπως εἶναι γνωστό, δέν ἐπεδίωξαν τὴν Ἱδρυση ἀποικιακοῦ κράτους στοὺς κόλπους τῆς Ρωμανίας· ἐνδιαφέρονταν ἐν τούτοις γιὰ καίριες, παράλιες καὶ νησιωτικὲς κυρίως θέσεις-κλειδιά ἢ γιὰ πόλεις μέ ἔντονη ἐμπορικὴ ζωή. Φυσικὸ ἦταν τὸ ἐνδιαφέρον τους νὰ στραφεῖ καὶ στὴ Θήβα¹⁰⁶, πόλη ἡπειρωτικὴ μὲν ἀλλὰ μέ πρόσβαση ἀπὸ γειτονικά λιμάνια, ὅπως τῆς Χαλκίδας, ὅπου ἡ βενετικὴ παρουσία ἦταν δεδομένη, καὶ τῆς Λιβαδόστρας στὸν Κορινθιακό¹⁰⁷.

Ὅμως στὴ Θήβα δέν βρέθηκε στίς ἐν ἐξελίξει ἀνασκαφές οὔτε ἓνα ἀργυρὸ βενετικὸ *grosso*, νόμισμα δυνατό καὶ δημοφιλέστατο ποὺ κυκλοφόρησε σ' ὅλο τὸν ἑλλαδικὸ χώρο κατὰ τὸν 13ο αἰώνα, ὅπως κατέδειξε τουλάχιστον

103. M. METCALF, Frankish Petty Currency from Areopagus at Athens, *Hesperia* 34, 1965, 203-223.

104. Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θησαυρός Σαλαμίνας 1987, (περιλαμβάνεται στὸ ἀρθρο, Ἐρευνες στὴ Σαλαμίνα ὑπὸ Δημητρίου Πάλλα), *ΠΑΕ* 1987 (1991), 41-43.

105. Πρβλ. S. BENDALL - P. J. DONALD, *The Later Palaeologan Coinage*, Baldwin (Gr. Britain) 1979, 210, ἀρ. 10.

106. Ἦδη στὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1082 (ἢ 1084) τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ πρὸς τοὺς Βενετούς, ἀναφέρεται καὶ ἡ Θήβα, βλ. ΣΑΒΒΙΑΔΗΣ, Βυζαντινὴ Θήβα (δ. π., σημ. 19), 42.

107. Ἡ Rive d'Ostre, ὅπως τὴν ὀνόμαζαν οἱ Φράγκοι (W. MILLER, Ἱστορία τῆς φραγκοκρατίας στὴν Ἑλλάδα (1204-1566), ἑλλ. μτφρ. Ἀγγ. Φουριώτη, Ἀθήνα 1990, 110), Ripadostro (A. BON, Forteresses médiévales de la Grèce centrale, *BCH* 61, 1937, 187), Λιβαδόστρο ἢ portus Sithines (ΜΑΛΤΕΖΟΥ, δ. π., σημ. 87, 258). Γιὰ τὴ σταθερὴ χρῆση αὐτοῦ τοῦ λιμανιοῦ καὶ ἀπὸ Ραγούζαίους, βλ. Αἰκατερίνη ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ, Οἱ ἐμπορικὲς σχέσεις Ραγούζας-Βοιωτίας, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Βοιωτικῶν Μελετῶν* (δ. π., σημ. 40), 625-638 καὶ Γενεβιέβη ΜΗΤΣΟΥ-ΤΑΛΟΝ, Τὸ Κάστρο τῆς Θήβας καὶ ἡ Βοιωτία κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας 1204-1311, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Βοιωτικῶν Μελετῶν*, 670.

χιστον πρόσφατη έρευνα¹⁰⁸. Ούτε έξ άλλου έντοπίσθηκαν χρυσές έκδόσεις, όπως βενετικά ducati ή florini, αλλά και βυζαντινά υπέρπυρα, νομίσματα ισχυρά, πού χρησιμοποιούσαν οί Βενετοί¹⁰⁹. Βέβαια ή πιθανότητα άνεύρεσης «σκληρών» νομισμάτων, κυρίως μεμονωμένων, είναι φαινόμενο σπανιότερο από τόν έντοπισμό έκδόσεων μικρότερης άνταλλακτικής άξίας, νομισμάτων πού καλύπτουν καθημερινές συναλλαγές, καθώς τά μεγαλύτερης άξίας νομίσματα κρύπτονταν επιμελώς και προτιμούνταν για αποταμίευση. Στή Θήβα όμως θά είχε λόγους νά διακινηθεί, ούτως ή άλλως, και «σκληρό» νόμισμα.

Η έμφάνιση στή Θήβα βενετικών έκδόσεων, συγκεκριμένα των έλαφρών άργυρών soldini, τοποθετείται γύρω στά μέσα του 14ου αιώνα διότι ή κοπή τους εγκαινιάσθηκε από τή Βενετία στά 1334 επί ήγεμονίας του δόγη Fransisco Dandolo (1329-1339). Στήν Άγία Τριάδα δέν έντοπίσθηκαν soldini· όσα βρέθηκαν στή Θήβα προέρχονται από άλλες θέσεις και συνθέτουν δύο θησαυρούς: τό μικρό σύνολο του 1990 από τό οικόπεδο Τζουμάνη, ΝΔ τής Καδμείας, κοντά στό λόφο του Ίσμηνίου Άπόλλωνα¹¹⁰, και τόν θησαυρό από τό γειτονικό Καπαρέλλι, όπου ταυτίσθηκαν 71 soldini μαζί μέ 53 deniers tournois¹¹¹.

108. Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Συμβολή στήν κυκλοφορία βενετικών grossi ΙΓ' - ΙΔ' αϊ. στον Έλλαδικό χώρο. Μέ άφορμή ένα θησαυρό, Άρχαιολογικά Άνάλεκτα έξ Άθηνών 21, 1988, 178-179.

109. Μ. BALARD, Monete bizantine e monete occidentali a Bizanzio dal XII al XV secolo, στό: *La Cultura Bizantina. Oggetti e Messaggio*, Ρώμη 1986, 243. Βλ. και Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Η νομισματική άγορά κατά τή Λατινοκρατία (13ος-15ος αϊ.), *Μνήμη Δ. Α. Ζακυνθινού Β'* (=Σύμμεικτα 9, 1994), 265-278 και ειδικότερα 270-275.

110. Θησαυρός Θήβας 1990 (οικόπεδο Τζουμάνη), άδημοσίευτος: Άρ. 1. Denier tournois του Guy II de la Roche (SCHLUMBERGER, *Numismatique de l'Orient Latin*, XIII, 9)· άρ. 2-3. Soldini του Francesco Dandolo (N. PAPADOPOLO, *Le Monete di Venezia I*, Βενετία 1919, πίν. IX, 14)· άρ. 4. Soldino του Andrea Dandolo (1343-1354) (PAPADOPOLO, *δ. π.*, πίν. IX, 10).

111. Θησαυρός Καπαρέλλι 1927: D. H. COX, *The Caparelli hoard*, Νέα Υόρκη 1930· βλ. και METCALF, *The Currency of Deniers Tournois in Frankish Greece* (δ. π., σημ. 68), θησαυρός Q. Βλ. και METCALF, *Crusades (Hoards)*, άρ. 146. Για θησαυρούς μέ παρόμοια σύνθεση από τόν έλλαδικό χώρο, βλ. ένδεικτικά ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Συμβολή στήν έρευνα τής κυκλοφορίας μεσαιωνικών νομισμάτων στο Δεσποτάτο τής Ήπείρου, 129 και πίνακας II.

Ἡ βενετική παρουσία στήν Ἀγία Τριάδα ὑποδηλώνεται στά τέλη τοῦ 14ου αἰώνα μέ τέσσερα μόνο torneselli, τρία τοῦ Marco Corner (1365-1368)¹¹² καί ἓνα τοῦ Andrea Contarini (1368-1382)¹¹³, δημοφιλέστατα ἐπίσης ἀπό κράμα νομίσματα σ' ὅλο τό Ἀρχιεπάγος, τήν κοπή τῶν ὁποίων ἐγκαινίασαν στά 1353 οἱ Βενετοί γιά χρήση εἰδικά στήν Ἀνατολή¹¹⁴. Ἀνάλογη σέ γενικές γραμμές εἶναι ἡ παρουσία τῶν torneselli καί σέ ἄλλα οἰκόπεδα τῆς Θήβας μέχρι τώρα¹¹⁵.

Ἔτσι ἀπό νομισματική ἀποψη, ἐνῶ ἡ μετάβαση ἀπό τόν 13ο στόν 14ο αἰώνα καλύπτεται ἀπό τίς φραγκικές ἐκδόσεις, σέ περιορισμένο ἀριθμό καί αὐτές σέ σχέση μέ τήν περιοχή, τήν ἴδια χρονική στιγμή ἡ βενετική παρουσία στήν πόλη εἶναι ἀνύπαρκτη καί, οὕτως ἢ ἄλλως, ἰσχνή στήν πορεία τοῦ 14ου αἰώνα, τόσο στήν Ἀγία Τριάδα ὅσο γενικά καί σέ ἄλλα οἰκόπεδα¹¹⁶. Ὡστόσο, ἡ Θήβα παρέμενε καί μετά τή νορμανδική εἰσβολή τοῦ 1147 μιά πολυάνθρωπη καί πλούσια πόλη¹¹⁷ καί οἱ Βενετοί ὄχι μόνο ἀσκοῦσαν ἐκεῖ ἐμπορικές συναλλαγές, πού σχετίζονταν κυρίως μέ βαμβάκι καί μεταξωτά ὑφάσματα,

112. Βλ. PAPADOPOULI, *Le Monete di Venezia* III, 204 [XII, 8].

113. Ὁ. π., 217, XII. 14.

114. A. STAHL, The Venetian tornesello. Medieval Colonial Coinage, *American Numismatic Society. Numismatic Notes and Monographs* 163, Νέα Ὑόρκη 1985.

115. Στό Πολιτιστικό Κέντρο, ἀνάμεσα στά torneselli ἐντοπίσθηκε καί μικρό σύνολο-θησαυρός μέ χρονολογία ἀπόκρυψης τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 14ου αἰώνα· βλ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα.

116. Σέ σχέση μέ τήν παρουσία «δυτικῶν» νομισμάτων στή Θήβα, μνημονεύεται καί ὁ θησαυρός «Θήβα 1985» πού διασκορπίσθηκε. Περιεῖχε 500 περίπου νομίσματα «εἰσηγμένα», τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰ. καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰώνα, καί θεωρεῖται «traveller's hoard»· βλ. Α. ΤΖΑΜΑΛΗΣ, *Τά νομίσματα τῆς φραγκοκρατίας 1184-1566*, Ἀθήνα 1981, 94, πίνακας Ε, ὅπου περιγράφονται τά τέσσερα διασωθέντα: «Salute» Καρόλου Β' τῆς Νεαπόλεως (1285-1309) καί Σικελίας (1285-1302), «Gigliato» Καρόλου Β', «Giliato» τοῦ πάπα Ἰωάννη ΚΒ' (1316-1334), «Pierreale» Πέτρου Γ' τῆς Ἀραγωνίας (1276-1285) καί Α' τῆς Σικελίας (1282-1285). Γιά τόν θησαυρό, βλ. Δρ. ΚΡΑΒΑΡΤΟΓΙΑΝΝΟΣ, Μέ ἀφορμή διασκορπισμένο εὔρημα Θηβῶν μεσαιωνικῶν νομισμάτων (θησαυροί πού χάνονται), *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικῶν Μελετῶν*, 591-597. Γιά ἀνάλογη βενετική «σιωπή» στήν Κόρινθο, μετά τήν ἀφιξη τῶν Καταλανῶν στήν περιοχή, βλ. ἐνδεικτικά τίς συστηματικές ἀναφορές τοῦ Οr. ZERVOS, Appendix: Coins, στούς τελευταίους τόμους τοῦ περιοδικοῦ *Hesperia*. Εὐχαριστῶ τόν συνάδελφο Ὁρ. Ζερβό γιά τήν πρόθυμη συζήτηση τοῦ θέματος.

117. Βλ. παραπάνω σ. 121 καί ΚΟΙΛΑΚΟΥ, Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θήβας (δ. π., σημ. 43), σημ. 41.

αλλά είχαν δημιουργήσει και ανθοῦσα παροιμία¹¹⁸. Μέχρι τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰώνα οἱ Βενετοὶ εἶχαν ἐξασφαλίσει πολλά προνόμια καὶ δασμολογικὲς ἐλαφρύνσεις στὸ «Ὅριον Θηβῶν καὶ Εὐρίπου» καὶ γι' αὐτὸ εὐστοχα ὠνόμασε ὁ Thiriet τὴν ἐποχὴ αὐτὴ «âge d'or» γιὰ τοὺς Βενετούς¹¹⁹. Ἡ Μ. Χαιρέτη ἐπεσήμανε στὸ ἔργο τῶν Morozzo della Rocca καὶ Lombardo, εἴκοσι τρία ἔγγραφα ἐμπορικοῦ περιεχομένου ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 11ον αἰώνα καὶ ἐξῆς καὶ ἀφοροῦν σχέσεις τῶν Βενετῶν μέ τὴ Θήβα¹²⁰. Περισσότεροι ἀπὸ ἐξήντα ἔμποροι ἀναφέρονται στὰ ἔγγραφα ὅτι διακινοῦσαν προϊόντα στὴ Θήβα. Τό τελευταῖο μάλιστα ἀπὸ τὰ ἔγγραφα αὐτά, τοῦ 1256, ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ σχέση συνεχίσθηκε καὶ μέχρι τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰώνα, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὁποῖου, βενετοὶ ἔμποροι μέ ἔδρα τὴ Θήβα κυκλοφοροῦσαν στὰ Κατωτικά, δηλαδή στήν περιοχὴ νοτίως τῶν Θερμοπυλῶν¹²¹.

Ὅμως, ἡ παρουσία τῶν Καταλανῶν στήν περιοχὴ, ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα, ἦταν καθοριστική: μετὰ τὴ μάχη τοῦ Κηφισοῦ, τὸ 1311, οἱ Καταλανοὶ κατέλυσαν τὴ βουργουνδικὴ ἡγεμονία καὶ ἱδρυσαν τὸ δικό τους κράτος, σηματοδοτώντας καὶ τὸ τέλος τῆς Λατινοκρατίας. Τό στρατοκρατικό καθεστῶς τῶν Καταλανῶν ἐπληξε ὅλη τὴν περιοχὴ¹²². Ἡ ἴδια ἡ Θήβα, ποὺ ὁρίσθηκε πρωτεύουσά τους, λεηλατήθηκε ἄγρια καὶ μετὰ τὸ 1314 τὸ κάστρο

118. Γιά τίς ἀντιρρήσεις τοῦ Μ. ANGOLD, *The Byzantine empire, 1025-1204*, Λονδίνο-Νέα Ὑόρκη 1984, 198-199, σχετικὰ μέ τὸ ἂν πράγματι οἱ Βενετοὶ ἐνδιαφέρθηκαν ἰδιαίτερα γιὰ τὴ μέταξα, θέση ποὺ τίθεται σέ μεγάλη ἀμφισβήτηση, βλ. σχόλια ΣΑΒΒΙΑΔΗΣ, Βυζαντινὴ Θήβα (δ. π., σμ. 19), 42 σμ. 43· Vera HROCHOVA, Le commerce vénitien et les changements dans l'importance des centres de commerce en Grèce du 13e au 15e siècles, *Studi Veneziani* 9, 1967, 18-23· ΛΑΪΟΥ, δ. π., σμ. 43· καὶ D. JACOBY, Silk production in the Frankish Peloponnese, στὸ: Χάρις Α. ΚΑΛΛΙΓΑ (ἐπιμ.), «Περιηγητὲς καὶ ἀξιωματοῦχοι στήν Πελοπόννησο, Περιγραφές-Ἀναφορές-Στατιστικὲς» Δ' Συμπόσιο Ἱστορίας καὶ Τέχνης, 26-28 Ἰουλίου 1991, πρὸς τιμὴν τοῦ Sir Steven Runciman, Μονεμβασία 1994, 41-61.

119. F. THIRIET, *La Romanie Vénitienne au Moyen-Age*, Παρίσι 1959, 39. Πρβλ. ΣΑΒΒΙΑΔΗΣ, δ. π., 42.

120. Μαρία ΧΑΙΡΕΤΗ, Βενετοὶ ἔμποροι στὴ Θήβα ἀπὸ τὸν ΙΑ' αἰώνα, *Πρακτικὰ Α' Διεθνoῦς Συνεδρίου Βοιωτικῶν Μελετῶν* (δ. π., σμ. 40), 577-589. Πρβλ. R. MOROZZO DELLA ROCCA-A. LOMBARDO, *Documenti del Commercio Veneziano nei secoli XI-XIII*, τόμ. I-II, Τορίνο 1940.

121. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, δ. π., 255. Τὴν κυρία Χ. Μαλτέζου εὐχαριστῶ γιὰ τὴν πρόθυμη συζήτηση καὶ γιὰ βιβλιογραφικὲς ἐπισημάνσεις.

122. Ὁ π., 255-258.

καταστράφηκε. Ἡ δραστηριότητα τῆς ὑφαντουργίας ὀπισθοχωρεῖ. Στά μέσα τοῦ 14ου αἰώνα, οἱ Θηβαῖοι «περιέπεσαν εἰς δουλείαν ἐσχάτην»¹²³. Οἱ Καταλανοὶ καταφέρθηκαν καὶ ἐναντίον τῶν Βενετῶν. Τὴν ἐγκατάσταση τῶν Καταλανῶν ἀκολουθεῖ συρρίκνωση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας, ἄλλωστε καὶ οἱ πληροφορίες ἀπὸ τίς πηγές σχετικὰ μὲ τὴν ἐμπορικὴ καὶ τὴν οἰκονομικὴ κίνηση ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα καὶ ὕστερα εἶναι περιορισμένες. Στὸ γεγονὸς αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ καὶ ἡ ἰσχνὴ κυκλοφορία βενετικῶν *torqueselli* τοῦ 14ου αἰώνα στὴ Θήβα. Τὰ νομίσματα αὐτὰ κυκλοφόρησαν εὐρύτατα σὲ ἄλλες περιοχές τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, συγκροτώντας μάλιστα θησαυροὺς μὲ ἱκανὸ ἀριθμὸ τεμαχίων, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους φυλάσσονται στὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο καὶ ὁρισμένοι ἔχουν ἤδη δημοσιευθεῖ.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα: Μίνα ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Θήβα: 6ος-15ος αἰώνας. Ἡ νομισματικὴ μαρτυρία ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ στὸ Πολιτιστικὸ Κέντρο, *Πρακτικὰ Γ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Βοιωτικῶν Μελετῶν*. 4-8 Σεπτεμβρίου 1996 (ὑπὸ ἐκτύπωση).

- DOC: *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection* I, by A. R. BELLINGER, Washington 1966, II-III by Ph. GRIERSON, Washington 1968, 1973.

- HENDY, *Coinage*: M. F. HENDY, *Coinage and Money in the Byzantine Empire (1081-1261)*, Washington 1969.

- METCALF, *South-Eastern*: D. M. METCALF, *Coinage in South-Eastern Europe (820-1396)*, Λονδίνο 1979.

- METCALF, *Crusades*: D. M. METCALF, *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford*, Λονδίνο 1983.

- METCALF: *Crusades* (1995): D. M. METCALF, *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford*. 2nd edition, thoroughly revised and enlarged, Λονδίνο 1995.

123. Ὁ. π., 257.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Ἀνάλυση θησαυροῦ

ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΘΗΒΩΝ 1987 (Ἀγία Τριάδα) (N. M. BE-).

«Μισό τεταρτηρό»

1. (N. M. 5/1993) Μανουήλ Α΄ Κομνηνός, (1143-1180)
Πρβλ. HENDY, *Coinage*, πιν. 18, 1-2. (N.M. 5/1993)

Deniers tournois: Πρίγκιπες Ἀχαΐας

2. Guillaume de Villehardouin (1245-1278)
0,71 γρ. SCHLUMBERGER 313-314, XI, 12, γιά τόν τύπο (NM 6/1993)
+·G·PRINCE·A·Ch; +·CLARENTIA·
3. Charles II d'Anjou (1285-1282) κατά Schlumberger. Charles I (1278-1285) σύμφωνα
μέ νεώτερους μελετητές: ΤΖΑΜΑΛΗΣ, *Νομισματικά Χρονικά* 9, 114-115 καί
METCALF, *Νομισματικά Χρονικά* 10, 33-37.
0,71 γρ. δ.π. 315, XII, 17 γιά τόν τύπο (N. M. 7/1993)
+·K·R;PRINC·A·Ch +·DE·CLA...NTIA·
4. Τό ἴδιο
0,68 γρ. δ.π. 315, XII, 17 γιά τόν τύπο (N. M. 18/1993)
+·K·R·PRINC·A·Ch +·DE·CLARENTIA·
5. Florent d'Hainaut, 1289-1297
0,71 γρ. δ.π. 315-316, XII, 18 γιά τόν τύπο (N. M. 8/1993)
+FLORENS·P·A·Ch; +DECLARENCIA^I
6. Florent d'Hainaut (1289-1297)
0,80 γρ. δ.π. 315-316, XII, 18 γιά τόν τύπο (N. M. 9/1993)
+ FLORENSPACH; +D·CLARENCIA·
7. Isabelle de Villehardouin (1297-1301)
0,73 γρ. δ.π. 316, XII, 19 γιά τόν τύπο (N. M. 9/1993)
+ YSABELLA·P... +;DE...AREN CIA*
8. Philippe de Savoie (1301-1307)
0,63 γρ. δ.π. 316-317, XII, 20 γιά τόν τύπο (N. M. 11/1993)
+;Phs·D·SAB·P·A·ChE; +* DECLARENCIA;
Κάτω από τό ναό ἀστέρι
Ἄρ. καί δεξ. τοῦ ναοῦ, στιγμή;

9. Philippe de Savoie (1301-1307)

0.67 γρ. δ.π. 316-317, XII, (N. M. 11/1993)
+;BP·AChE; +DECLARENCIA

Νομισματοκοπείο Ναυπάκτου

10. Philippe de Tarente, μετά τό 1294

0.56 γρ. δ.π. 388, XIII, 20 για τον τύπο (N. M. 12/1993)
+...TAR DESP... +;NEPANTICIVIS;

11. Philippe de Tarente, μετά τό 1294

0.57 γρ. δ.π. 388, XIII, 20 για τον τύπο (N. M. 13/1993)
+...S·TAR DESP... +* NEPANTICIVIS· ή ρόδακας
Κάτω από τον πύργο, άστέρι;

Δοῦκες Ἀθηνῶν

12. Guillaume I de la Roche (1280-1287) κατά Schlumberger. Guy II de la Roche κατά ΤΖΑΜΑΛΗ, *Νομισματικά Χρονικά* 9, 116, GR 105 Βλ. και METCALF, *Crusades*, 74 A1.

0.53 γρ. δ.π. 338, XIII, 2 για τον τύπο (N. M. 14/1993)
+;G·DUX;ATEINES· +; THEBE· CIVIS·

13. Guy II de la Roche (1294-1308)

0.54 γρ. δ.π. 340, XIII, 9 για τον τύπο (N. M. 15/1993)
+;GUI·DUX·XATEINES +TheBAHICIVIS·
Κάτω από τον πύργο, άστέρι

14. Guy II de la Roche, (1294-1308)

0.80 γρ. δ.π. 340, XIII, 9 για τον τύπο (N. M. 16/1993)
+;G;VI;DUX;ATEHES +TheBAHICIVIS;
Κάτω από τον πύργο, άστέρι

15. Guy II de la Roche (1294-1308)

0.68 γρ. δ.π. 340, XIII, 9 για τον τύπο (N. M. 17/1993)
+;G;VI;DUX;ATEHES +TheBAHICIVIS;
Κάτω από τον πύργο, άστέρι ή ρόδακας

Σεβαστοκράτωρ Μεγάλης Βλαχίας

16. Ἰωάννης Β΄ Ἀγγελος Κομνηνός (1303-1318)

0.47 γρ. δ.π. 382-383, XIII, 18 για τον τύπο (N. M. 20/1993)
+;ANGELUS·SAB;C; +;DELLAPATRA
στό τέλος P ή L, άτελές λόγω φθοράς

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
ΘΗΒΑ 9ος/10ος - 14ος αιώνας
Ἀνασκαφή Ἀγίας Τριάδας

9ος-10ος	Λεων ς'	886-912	1%	2 τεμάχια
τέλη 10ου-11ου	ἄγνωσμα βυζαντινά	976(,)-1092	6%	10 τεμάχια
11ος	Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης	1078-1081	6%	10 τεμάχια
τέλη 11ου-ἄρχές 12ου	Ἀλέξιος Α' Κομνηνός	1092-1118	8%	13 τεμάχια
12ος	Ἰωάννης Β' Κομνηνός	1118-1143	1%	2 τεμάχια
12ος	Μανουήλ Α' Κομνηνός	1143-1185	23%	37 τεμάχια
12ος	Ἰσαάκιος Β' Ἀγγελος	1185-1195	1%	2 τεμάχια
13ος	«πιστές» ἀπομνημοεῖς «λατινικές» ἀπομνημοεῖς δυτικά «εἰσηγμένα»	1204 κ. ἔ.	2%	3 τεμάχια
13ος		1204 κ. ἔ.	27%	44 τεμάχια
13ος		μετά τό 1250	2%	3 τεμάχια
13ος- ἄρχές 14ου	Φραγκοκρατία	σ. 1250-1335	20%	33 τεμάχια
τέλη 13ου -ἄρχές 14ου	Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος	1282-1328	> 1%	1 τεμαχιο
14ος	Βενετοκρατία	1365-1382	> 2%	4 τεμάχια

ΠΙΝΑΚΑΣ 1α
ΘΗΒΑ 9ος/10ος-14ος αλ.-'Ανασκαφή 'Αγίας Τριάδας
Γραφική απεικόνιση

1%	6%	6%	33%	2%	27%	2%	20%	1%	2%
Λέων Σ. Σοφός φάλλει	«'Ανώνυμα Βύζαντινά» φάλλει	Νικηφ. Γ. Βοτανειάτης φάλλει	Κομνηνοί- 'Αγγελοι Τεταρτηρά	«Πιστές» 'Αστοιμήσεις	«Λατινικές 'Αστοιμήσεις»	Δυτικά «εισηγμένα»	Φραγκοκρατία: deniers toumois και χαλκίνα	Παλαιολόγοι- 'Ανδρόνικος Β'	Βενετοκρατία: tompeilli
886-912	976-1092	1078-1081	1092-1195	1204 κ.έ.	Μετά τό 1204	Μετά τά μέσα του 13ου αλ.	1250-1335	1282-1328	1365-1382

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
ΘΗΒΑ: Ἀγία Τριάδα

47%	53%
βυζαντινά νομίσματα	μὴ βυζαντινά νομίσματα

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
ΘΗΒΑ: Ἀγία Τριάδα
Τεταρτηρά Κομνηνῶν καὶ Ἀγγέλων

8%	1%	23%	1%	33%
Ἀλέξιος	Ἰωάννης	Μανουήλ	Ἰσαάκιος	ΣΥΝΟΛΟ

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Θήβα: Ἁγία Τριάδα
«Λατινικές απομιμήσεις» μικροῦ μεγέθους

19 τεμ.				
	5 τεμ.			
		2 τεμ.		
			1 τεμ.	1 τεμ.
A	B	D	E	F

- Σημ.: Καταμετρήθηκαν επίσης 16 τεμάχια φθαρμένα

ΠΙΝΑΚΑΣ 5
Θήβα: Ἁγία Τριάδα
Φραγκοκρατία
«Θησαυρός» καί μεμονωμένα νομίσματα

13	10						
		2	1	1	3	3	
ΑΧΑΪΑ	ΑΘΗΝΑ	ΝΑΥΠ.	Μ. ΒΛΑΧ.	ΑΡΤΑ	ΔΥΤΙΚΑ	ΦΘΑΡΜ.	ΣΥΝΟΛΟ 33

ΠΙΝΑΚΑΣ 6
Θήβα: Άγια Τριάδα
«Θησαυρός, Θήβα 1987»

8	4	2	1	
ΑΧΑΪΑ	ΑΘΗΝΑ	ΝΑΥΠ.	Μ. ΒΛΑΧ.	ΣΥΝΟΛΟ 15

ΠΙΝΑΚΑΣ 7
Θήβα: Άγια Τριάδα
Φραγκοκρατία
Μεμονωμένα νομίσματα

5	6	1	3	3	
ΑΧΑΪΑ	ΑΘΗΝΑ	ΑΡΤΑ	ΔΥΤΙΚΑ	ΦΘΑΡΜ.	ΣΥΝΟΛΟ 18

Εικόν 1*Φόλλεις

1. Λέων ς' ὁ Σοφός
2. Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης
- 3-6. Ἀνώνυμες βυζαντινές

Εικόν 2

1. Ἀλέξιος Α' Κομνηνός, μισό τεταρτηρό
- 2-4. Μανουήλ Α' Κομνηνός, μισά τεταρτηρά
- 5-7. Λατινικές απομιμήσεις
8. Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος, τραχύ
- 9-12. Φραγκοκρατία:
- 9-10. Χάλκινες ἐκδόσεις Κορίνθου καί Θηβῶν
- 11-12. Deniers tournois Δουκῶν Ἀθηνῶν καί Πριγκήπων Ἀχαΐας
13. Denaro τοῦ Charles I d'Anjou, ὡς βασιλέως τῆς Σικελίας

Εικόν 3

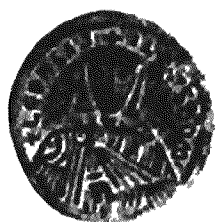
- I. Θησαυράριο Θηβῶν: Ἀγία Τριάδα
- II. Θησαυράριο Θηβῶν: Δικαστικό μέγαρο
- III. Μονογράφημα Μανουήλ Κομνηνοῦ.

Εικόν 4

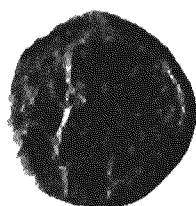
Τοπογραφικός χάρτης τῆς Θήβας

* Οἱ φωτογραφίες ὀφείλονται στὸν φωτογράφο τῆς 1ης ΕΒΑ κ. Κώστα Ξενικάκη, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ γιὰ τὴν καλὴ συνεργασία

Εικόν 1

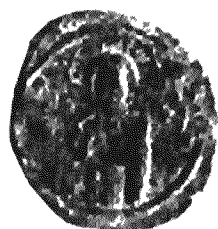
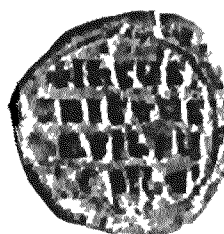
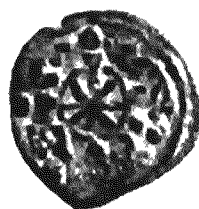
1

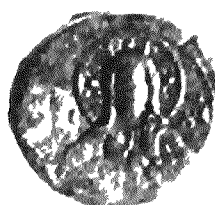
2

3

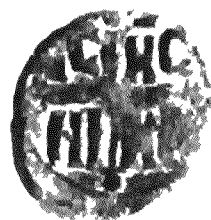
4

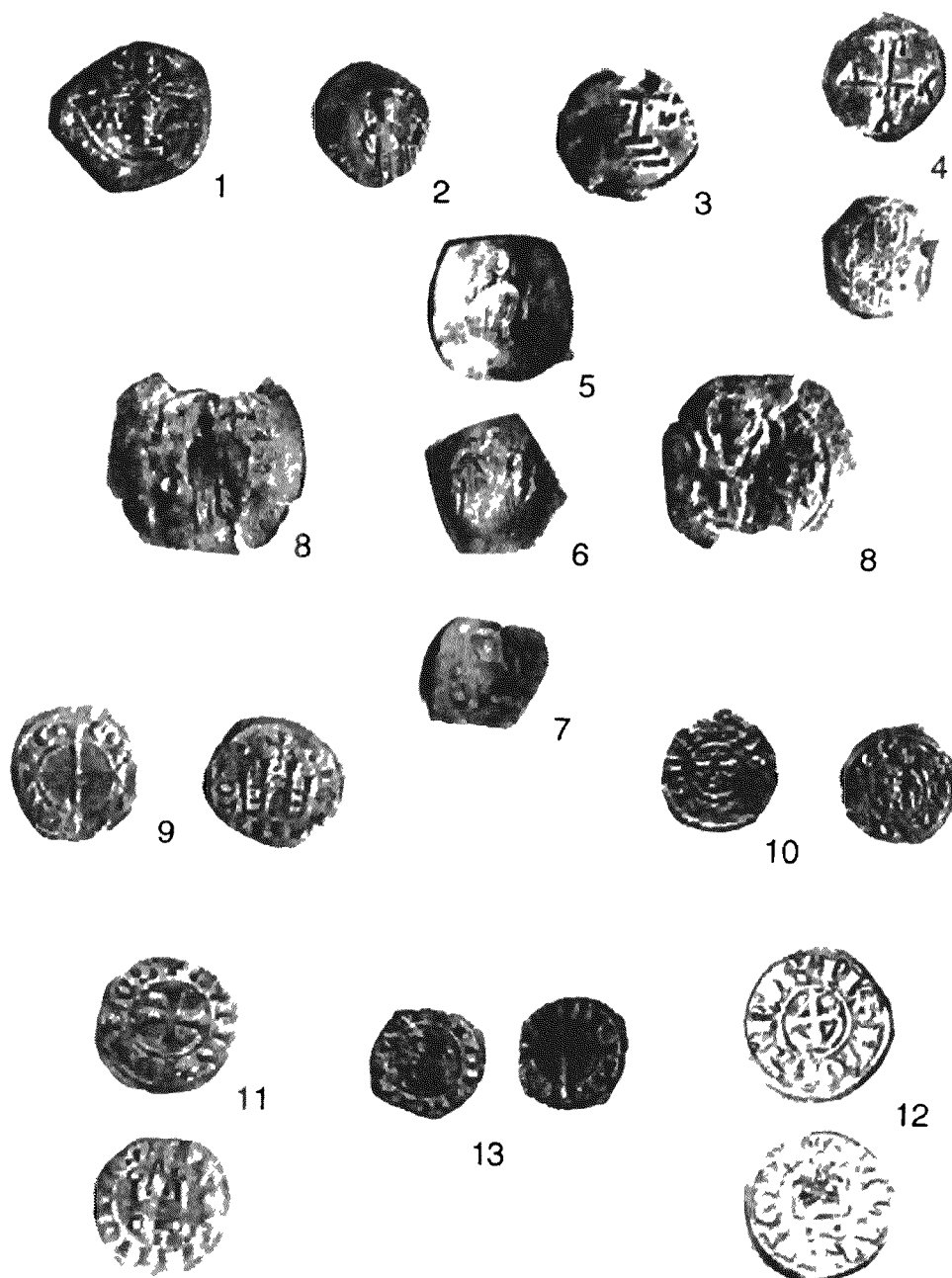
5

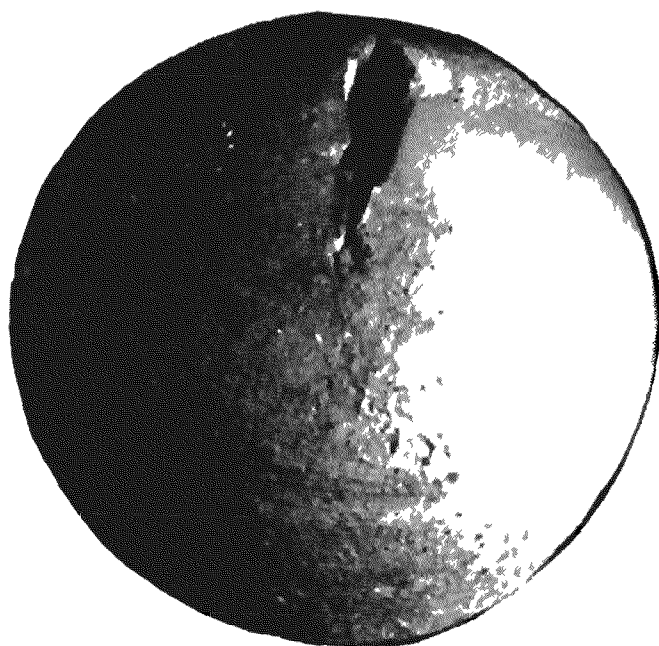
6

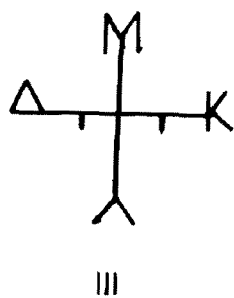
Εικόν 2

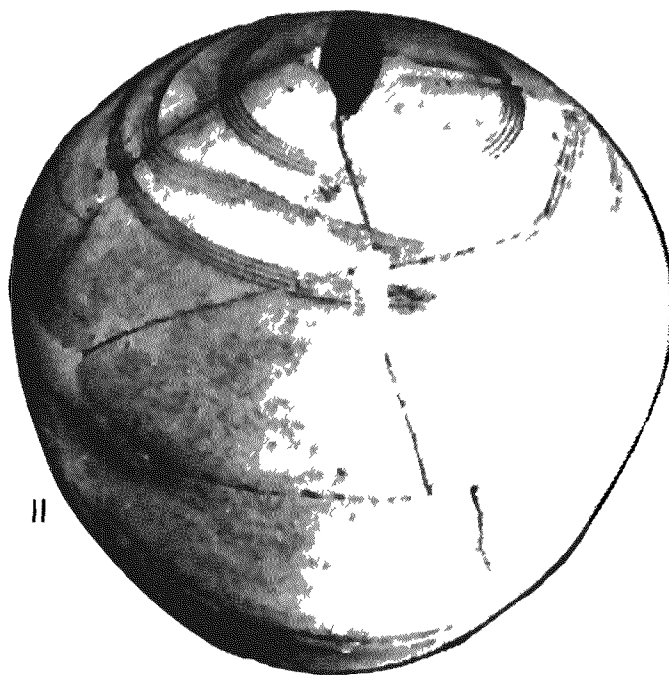
Εικὼν 3

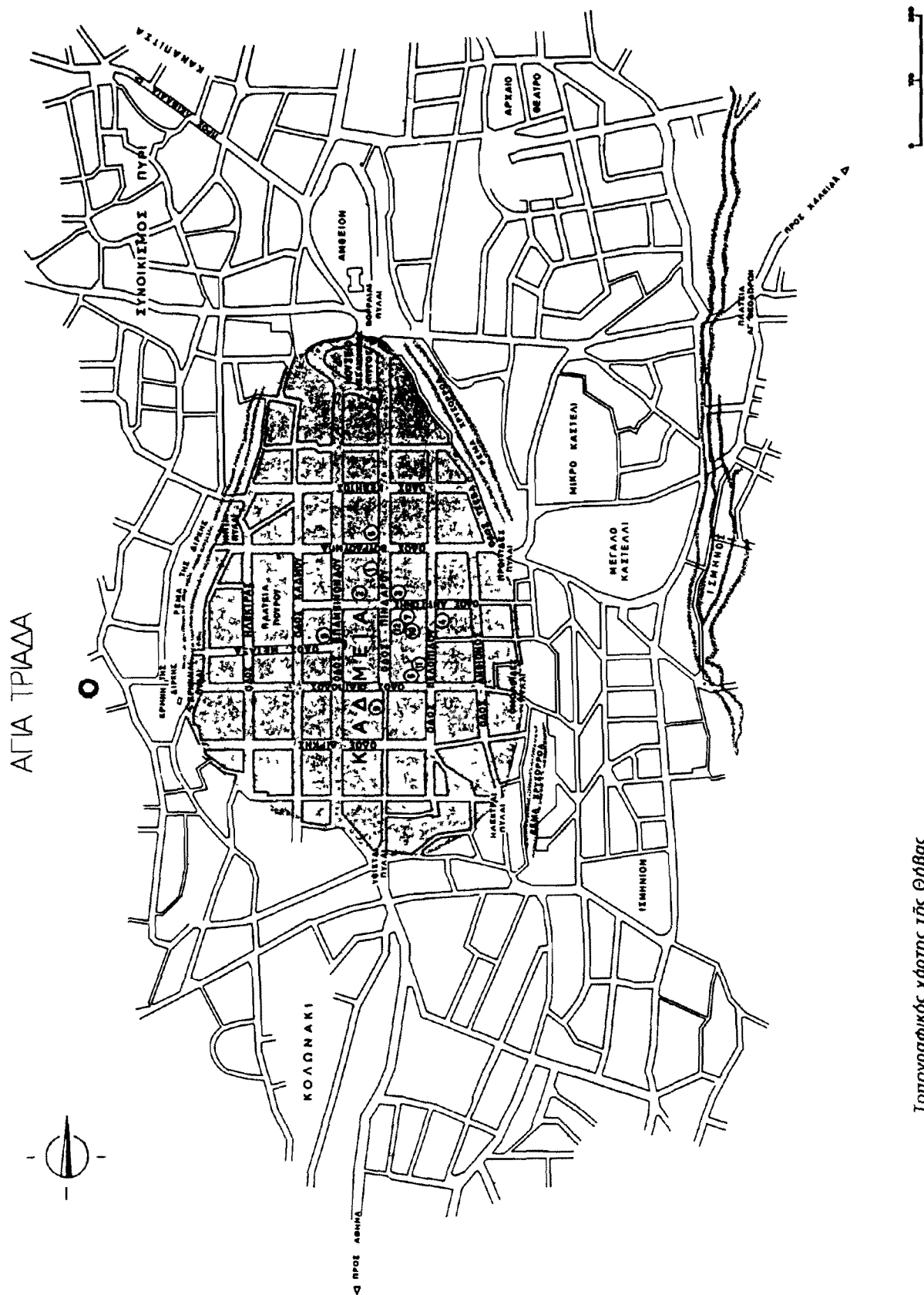
I

III

II

Τοπογραφικός χάρτης τῆς Θήβας

Mina GALANI-CRICOU, Thèbes: 10e-14e s. Le témoignage numismatique d'Hagia Trias

Les fouilles entreprises depuis 1986 par la 1ère Éphorie des Antiquités Byzantines à plusieurs sites de Thèbes et de la région de la Béotie ont donné des centaines de monnaies de l'époque byzantine.

Les monnaies, trouvées à Hagia Trias, site qui se trouve à l'ouest de la Kadmée, couvrent l'époque qui s'étend des empereurs Macédoniens, en particulier du règne de Léon VI, jusqu'au 14e siècle.

Nous constatons la circulation remarquable des «tetartera» des Comnènes, surtout ceux frappés par Manuel Ier, et des «imitations latines» du 13e siècle.

La présence des princes Latins en Béotie est attestée par un trésor de «deniers tournois», enfoui probablement en 1311, lors de la bataille de Kifissos.

Le nombre restreint de monnaies vénitiennes, quatre torneselli de la fin du 14e siècle, qui complète le matériel numismatique de Hagia Trias, est un indice minime de la forte présence de Venise sur les territoires byzantins.

De façon générale, le témoignage numismatique de Hagia Trias ne diffère pas de celui que nous constatons à d'autres sites de la région.